им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың ноябрь 16 среда
№ 265 (13865)
1925 чылдан үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек.

КӨДЭЭНИҢ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНГЕ ДҮРГЕДЭЭШКИН ХЕРЕК

Орел, ноябрь 14. (СЭТА). Эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазының чугула айтырыгларын, чүнүң-даа мурнунда партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазын экижидериниң дугайында шиитпирлериниң күүселдезин партийжи-политиктиг деткимче-биле хандырарының дугайында айтырыгны чугаалашкан хурал ол хүн аңаа ажыттынган. Ужуражылышкынның киржикчилери Орел областа бүдүрүлге-экономиктиг чаа харылзааларны шиигзэдип ап турарының болгаш кодээниң социал хөгжүлдезин дүргедедириниң дуржулгазы-биле таныжкан.

Эштер **М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, А. В. Власов, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев** болгаш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы В. С. Мураховский, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Ю. П. Баталин, Л. А. Воронин, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, массалыг информация чепсектериниң төп органнарының удуртукчулары хуралдың ажылынга киришкен.

Хүннүң бирги чартында ужуражылышкынның киржикчилери СЭКП обкомунуң хуралдаар залынга кодээниң социал чаартырының, агроүлетпүр комплекизинге экономиктиг реформаны боттандырарының талазы-биле Орел областың партия организациязының ажылы-биле таныжкан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **М. С. Горбачев** хуралды ажыткан. Ооң чугаалааны болза:

Силерге маңаа, Орел черге, байыр чедирип тур мен, эштер. Бо ужуражылышкынны ажыдып тура, бистерниң мында, Орелда, чүге чыглып келгенивисти тайылбырлаарын күзеп тур мен. Мындыг ужуражылышкыннар Москвага болгаш өске-даа черлерге боор турган-даа болза, бо дээрге черле бир янзы, чамдык черлерде дыка онзагай ужуражылышкын болур. Хамыктың мурнунда, партияның XIX конференциязының политиктиг айтылышкыннарын боттандырарының талазы-биле партияның болгаш ажылчы чоннуң практиктиг ажылынга дүүштүр бо ужуражылышкынны эрттирип турар бис. Бистер маңаа амгы үениң сорулгаларын, чурттуң аъш-чем-биле хандырылгазының айтырыгларын шиитпирлээриниң практиктиг айтырыгларын чугаалажып көөр деп бодап турар бис.

Бистер, партия Төп Комитединиң февраль Пленумунга уткуштур бар чоруур бис, аңаа СЭКП-ниң амгы үеде аграр политиказының сорулгаларын тодарадыр ужурлуг бис. Бистер бо айтырыг талазы-биле эртемденнер, специалистер, күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери-биле сүмележип турар бис. Бистер бо айтырыгны чоокта чаа партия Төп Комитединге иштики политиканың ол эң чугула айтырыын шиитпирлээр талазы-биле агроүлетпүр комплекизиниң болгаш бүгү чурттуң-даа мурнунда тургустунган сорулгаларны шиитпирлээринге чурттуң улус ажыл-агыйының адырларының канчаар киржиринче углап-дыр чугаалажып көрген болгай бис. Чурттуң хөгжүлдезиниң амгы чугула үе-чадазында СЭКП-ниң аграр политиказы чогум кандыг болурул дээрзиниң дугайында санал-чар, бодалдар, түңнелдер-биле бистерни байлакшыдар кылдыр бо ужуражылышкынны ынчаар эрттирер ужурлуг бис. Бистер аграр секторунуң болуунуң херек кырында кандызын, чуртта аъш-чем талазы-биле байдалды өөренип көөр ужурлуг бис.

Бистер амгы ужуражылышкынга экономиканың бо адырында херек кырында бар дуржулганы, эртемниң чедиишкиннерин барымдаалап көөр ужурлуг бис. Чүгле боттуг чүүлдерге, ол чорудулгаларны билиринге, ону шын тодарадып кээрүнге даянгаш, бистер февраль Пленумунга ынак бодаттынгаш, эртемге үндезилеттинген реалистиг политика-биле кээп болур бис деп бодап тур мен. Бистерге ол тема талазы-биле аңаа-ла сөстер херек чок, ол талазы-биле сөөлгү чылдарда, ооң-биле кады эде тургустунуушкунуң-даа чылдарында, эвээш эвес чугаа боор турган болгай. Бир эвес бистер ол сорулганы күүсетпес болзувусса, бурунгаар чедиишкинниг чоруп шыдавас бис деп чүве ам билдингир апарган. Ынчаарга бо чөвүлел хуралга бистерниң бодалдарывысты байлакшыдыптар ындыг сапал-онал солчуушкунунуң кылдынган турары чугула.

Бо ужуражылышкында ажыл-херекчи сорулга база бар боор турар. Республикаларга, крайларга болгаш областарга кышкы айларда улуг ажыл-иштиң эгелээриниң мурнуу чарыында бистиң кол секторувус болур колхозтарның, совхозтарның, кодээниң ажыл-ишчилериниң ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлеринче шилчип кирериниң аргаларын маңаа база тодарадырын күзеп турар бис. Кодээге экономиктиг харылзааларны үндезини-биле эде тургузарынга хамааржыр бүгү чүүлдерни маңаа тодарадыр. Ынчангаш бистиң ужуражылышкынывыска сонгааралдып болбас ужурлуг ол ажылды база чугулалап көөр ужурлуг-дур.

Бистерге ол чугула, эштер, чүге дээрге, бир талазында, бистер калбарып турар чорудулганың чамдык түңнелдеринге четкен бис. Ынчангаш боттарывыска бузуредиг бис. Ынчалза-даа, өске талазында, бистер шуптувус ажыл-херектиң оожум чоруп турарын база эскерип турар болгай бис. Ооң ужурундан партияның шыңгыы сөзү чок, канчаар-даа аажок улуг идеологтуг, тайылбыр, организакчы ажыл чок, кадрлар, ажылчы чон-биле ажыл чок болур болза, бо херек чаңгыс черге тепсээш туруп бээр-дир деп бодап тур мен. Ооң-биле кады бистер кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң чаа технологияже шилчидер талазы-биле боттарывыстың практиктиг ажылывысты моон соңгаар чогум канчаар чорудар ужурлуг бис дээрзин база сүмележип көөр апаар бис.

Бо бүгү айтырыгларны Москвага-даа чугаалажып көрүп болур турган эвес бе деп айтырыг силерге тургустунуп кээп болбайн аан. Аңаа чедери-даа белен болгаш чөвүлел хурал кылыр байдалдар-даа таарымчалыг боор база чадавас. Чүү дээр боор, Москва хуралдар эрттирип өөрени берген болгаш, ол талазы-биле улуг дуржулгалыг деп чугаалап болур. **(Залда шимээргээшкин).** Маңаа мен ажыл-херектиң оон эвээш эвес чугула талазын—чуртка аъш-чем хандырылгазын экижидерин болгаш республикаларның, крайларның, областарның партия организацияларының бо талазы-биле ролюн чугаалаайн.

Дешпилгелиг аграр политикалыг болуру кончуг чугула-ла харын. Ынчаарга ол политика төптен, улус ажыл-агыйының адырларының, эртемниң шугуму-биле деткиттинген турары чугула. Ол бүгү ындыг харын. Бис төпте бо-ла бүгүнү харын шуптузун кылып, аграр секторунуң эде тургузулгазының амыдыралчы эргежок чугулазынга дүүштүр айтырыгларны дараалаштыр шиитпирлеп турар бис.

Ынчалзажок кодээ ажыл-агыйның бүдүжү—бистиң экономикавыстың бир ховар дээн онзагай адырының бүдүжү чүл дээрге ажылдың түңнелдери тус чер органнарының ажыл-чорудулгазындан, колхозтарның болгаш совхозтарның кодээ ажыл-ишчилериниң ажыл-чорудулгазындан, фермаларда болгаш черде ажылдап турар кижилерниң ажылындан шиитпирлии-биле хамаарылгалыг боор турары. Аграр секторунуң практиктиг сорулгаларын удуртуруп болгаш шиитпирлээрин тус бүрүзүнде девискээриниң бодунуң ылгавыр бүгү чүүлдерин, онзагай бүгү талаларын барымдаалап тургаш, чүгле ынчан боттандырып болур.

Ынчангаш мону база катап чугаалаксап тур мен: бир эвес чер-черге — колхозтарга, совхозтарга, хууда болгаш өске-даа дузалал ажыл-агыйларынга ажылдың үндезин эде тургузулгазы болдунмас болза, бистер үстүкү чадаларга чүнү-даа кылыр болзувусса, ол беримче чок артар. Маңаа чер-черде партия, совет, ажыл-агый органнарының туружу, оларның бо чугула херекке хамаарылгазы база чугула деп чүве билдингир.

Маңаа хамаарыштыр мындыг чүүлдү демдеглээр ужурлуг мен: Орел областа сөөлгү ийи-үш чылда дыка улуг өскерилгелер чоруп турар. Бо чорук дыка хөй чүүлдер чер-чер органнарының инициативазындан, бот-тускайлаң чоруундан хамааржыр деп мээң бодалымны бадыткап турар-дыр.

Чээрби чыл иштинде область чаңгыс черге таптап туруп келген. Сески беш чылда область ниити продукцияны бир миллиард 100 муң рубльге бүдүрген, а он бирги беш чылда — база-ла ол хирени бүдүрген-дир. Чээрби чыл иштинде фондуларны, капитал салыышкыннарны, чемишчидилгелерни, техниканы болгаш өске-даа бүгү чүүлдерни ап турган. А оңда бүгү чылдарда продукция талазы-биле бичии-даа өскерилге чок боор келген. Ам ынчаарга 2-3-ле чыл дургузунда эки талазынче мындыг өскерилгелер болгандыр. Чүү болу бергенил деп ол бодандырбас чүве бе? Бир дугаар чүүл бо.

Ийиде. Бо областы бис өжегээр шилип алган бис. Эң багай байдалдарлыг чылда безин көргүзер чүве бар Кубаньче барып болур турган. Ында аргалар кайгамчык улуг. Өске-даа областарга барып болур турган, бөгүнде оларда дуржулга моон-даа улуг боор чадавас. Байдалы моон дээре деп турарым олдур ийин. Суурлары-даа, оруктары-даа — бүгү-ле чүүлдери моон дээре дижик. Ынчалзажок бис канчалза-даа мында келдивис. Чүге дээрге область чээрби чыл иштинде чаңгыс черге таптап келген, ооң кадында бо область дайын үезинде шуут хоозурады үрегдеттирген деп чүвени база утпас ужурлуг болгай бис. Маңаа деңнел чок улуг тулчуушкуннар болгулаан, ынчангаш бо черниң амыдыралга катап эгидер дээш канчаар-даа аажок улуг күжениишкиннерни үндүрери негеттинген. Орел областың чурттакчы чонунуң саны ам-даа дайын мурнундагы деңнелинден эвээш. Бо-ла бүгүнү барымдаалап көөр болза, мында эки талалыг өскерилгелер чоруп турар. А ынчаарга бис маңаа. Орел черинге кандыг-даа артык чүве бербээн, тускай каракташкын кылбаан бис деп чугаалаар апаар. Чогум-на ынчангаш биске ооң дуржулгазы чугула болуп турар.

Ажыл-херек өскерлип эгелээн. Ынчалзажок оларның кол ажыл-херектери ам-даа мурнунда болдур эвеспе. Орел областың ажыл-ишчилери-биле бис ийи черге чугаалаштывыс: олар ам аъш-чем айтырыын тургуспайн турар-дыр. Мен айтырыгларны салып турдум. Чок, ам черле чурттап болур-дур деп харыыладылар. Моон-даа экижидер ужурлуг деп чүве билдингир, ынчалзажок ажыл-херек, шынап-ла, өскерилген. Чурттаар орап-бажың, тудугжуларның ажылының шынарының дугайында, бүдүрүлгелерни чаартырының дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны тургузуп турду. Ол солун-дур. Бо дээрге байдалдың өскерилгениң чугаалап турарлыр, ону ажыл-ишчилер билип турар. А бо дээрге, эштер, ийи-үш-ле чыл иштинде чедип алдынган!

Бо ужуражылышкын биске чүге принципиалдыг эргежок чугула боор турарын силер билип тур боор силер деп бодай-дыр мен: бис амгы байдалдың дугайында, аъш-чем айтырыының байдалының дугайында чугаалажыр ужурлуг бис. Ынчаарга адактың соонда, бо ужуражылышкын чүге чогум-на Орел областа боор турарының чылдагаанын база билген боор силер.

Чөвүлел хуралдың ажыттынганын чарладым.

Партия Орел обкомунуң бирги секретары Е. С. Строевке сөс берген. Ооң чугаалааны болза:

Бистиң хөй националдыг Төрээн чуртувустуң эң эки оолдар, кыстарының хааны хөй төгүлген Орел черинге келгениңер-биле холбаштыр партия область комитединиң бюрозунуң, коммунистерниң, областың бүгү ажылчы чонунуң дааскаңын ёзугаар силерге изиг байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер! Бо хевирлиг ужуражылышкын Россия төвү черде бир дугаар боор турар, бо крайның чаартылгазынче улуг кичээнгейни салып турары дээш, бистиң бурунгаарлаашкынывысты чүгээр деп үнелеп турары дээш Төп Комитетке, Михаил Сергеевич Силерге, улуу-биле өөрүп четтирип тур бис.

Маңаа чоруп турган үенерде партияның эде тургустунуушкунче апрель угланыышкынын боттандырар база Орловщинаның агроүлетпүр комплекизиниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дээш партия организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтерниң кылып чорудуп турар практиктиг ажылы-биле силерни таныштырарын кызыдар бис.

Тапыжылганы область дугайында кыска тайылбыр-биле эгедээрин чаңчыл апарган болгай. Областың 25 муң дөрбелчин километр черни ээлеп турарын силер билир силер.

Чурттакчы чонунуң саны 864 муң кижи, оларның 64 хуузу хоорайларда чурттап турар.

Бисте 7 хоорай, хоорай хевирлиг 14 суур, 23 кодээ район бар. Силерниң чаа таныжып эгедээниңер область төвүнде 340 муң хире кижи чурттап турар, Орел 1566 чылда үндезилеттинген. Өске улуг хоорайлардан Ливныны болгаш Мценскини адап болур, оларның кайызында-даа 50 муң кижи чурттап турар.

Областың партия организациязының хүрээлезинде 77 муң коммунист бактаап турар. Улус ажыл-агыйында ажылдап турар кижилерниң 14 хуузу коммунистер. Областа 27 партия хоорkомнары болгаш райкомнары бар, эге организацияларының саны —1860. Орелда 7 дээди өөредилге чери болгаш 10 эртем-шинчилел институду туруп турар.

Орловщина—улуг төөгүлүг болуушкуннар боор турган чер. Төрээн чурттуң салым-чолу маңаа каш удаа шиитпирлеттинип турган. Ооң чону үш орус революцияга идепкейлиг киришкен Орел губерниязының амыдыралындан чижектерни В. И. Ленин болуунуң ажылдарынга чаңгыс эвес удаа киирип турган.

Делегейде баштайгы социалистиг күрүнени узуткаар дээн планнарны маңаа ийи удаа үзе шапкан. Генерал Деникинниң Москваже чүткүп турган эң шилиндек кезектерин аныяк Кызыл Армия 1919 чылда Орел чоогунга чылча шапкан. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Орел — Курск дээрбээнге фашист шериглерни ырмазын сый чылча шапкан, 1943 чылдың август 5-те бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалынга Орел болгаш Белгород хоорайларны хостаанынга алдар кылдыр бир дугаар салютту кылган. Бистиң хоорайывыс баштайгы салютка төлептиг болган хоорай кылдыр төөгүге кирген! Тулчуушкуннарга эрес-лиин чоруун көргүскени дээш 160 орелчу Совет Эвилелиниң Маадыры атты алган.

22 ай дургузунда үргүлчүлээн тулчуушкуннар соонда үрелип бузулган хоорайлар, өрттенип калган суурлар арткан. Орёлда суур бүрүзүнүң салым-чолу Хатыньның болгаш Лидицениң салым-чолунга дөмей болган. Эргидеги турган кызыгаарыбиле алырга, область делегейниң ийиги дайынының үргүлчүлеп келгени алды чылдарда Американың Каттышкан Штаттарының чидирген кижилери-биле деңсаныг чонун чидирген. (455 муң болгаш 355 муң чурттакчы чон). Улус ажыл-агыйынга улуг когаралды таварыштырган, а чурттакчы чону барык чавагаш чыгыы кылдыр үтеп аппарган. Ол дугайында документалдыг фильм (1943 чылда кылган) бар, ону көргеш, кижиниң карааның чажы төктүп келир. Чер-бажыңнардан болгаш подвалдардан кижилерниң көжүрүп үндүрерин чүгле 60 чылдарда дооскан бис.

Дайынга үрегдеттинген ажыл-агый, үлетпүр херек кырында катап тургустунган. Амгы үеде область автогрейдерлерни, чудуруккчулерни, металлокордту, янзы-бүрү насостарны, шактарны, приборларны, саналга техниказын болгаш оон-даа өске хөй чүүлдерни бүдүрүп турар. Областың бүдүрүлгелеринге кылган продукцияны делегейниң 70 чуртунче чорудуп турар. Дайын мурнунда турганы-биле деңнээрге, областың бүдүрүлгезиниң хемчээли 30 катап көвүдээн.

Ынчаарга ол бүгү чаа заводтарга болгаш фабрикаларга, бедик чаагай бажыңнарга, амгы үениң институттарынга болгаш хоорай цивилизациязының өске-даа чүүлдеринге амыдыралды, боду кончуг берге байдалдарга турган-даа болза, орус суур берген.

Колхозчуларның дөртку съездизинге Силерниң чугаалааныңар: «Россияның кара эвес хөрзүннүг черлериниң салым-чолу бүгү совет кижилерни дүвүредип турар... ол черлер дээрге орус черниң чүрээ-дир... ол черлерде чурттап турар кижилер кончуг берге чылдарда боттарында бар чүүлдерин чурттуң өске районнары-биле аккы-дуңмалышкы ёзу-биле деңге үлежип, бистиң хөй-хөй республикаларывыстың экономика болгаш культура талазы-биле эки тургустунуп алырынга кончуг улуг салыышкынны киирген» дээн сөстериңерни бистиң областың ажылчы чону кончуг улуг сеткил ханыышкын-биле хүлээп алган, Михаил Сергеевич.

Областың коммунистери болгаш ажылчы чону экономиканың аграр секторунуң негелде-херегледеринче көрүнген партияның угланыышкынын ээли-биле деткээн. Кодээни катап тургузары, ээлчег чогум-на аңаа келген-дир деп чүвеге бузурелди кодээге көргүзери болгаш аңаа күшту бээри биске кончуг чугула апарган. Чүге дээрге дайын хоозуралының уржуктары, а ооң соонда волюнтаризм, капитал салыышкыннарның артыышкынын социал адырга бээр деп принцип, хөй-хөй суурларны «кеди чок» деп чарлааны, эвээш өөреникчилиг школаларны болгаш участок эмнелге черлерин хаап турганы база кодээге хамаарыштыр кылдынып турган өске-даа чөптүг эвес чүүлдер кодээге бергедээшкиннерни шыдажыр аргажок байдалга чедирген. Кижилер өскен-төрээн черлериңден өскээр чоруп эгелээн. Сөөлгү 20 чыл дургузунда кодээ чонунуң саны ийи катап кызырылган, чүс-чүс чылдар төөгүлүг 700 ажыг кодээ суурлар кагдынган.

Ындыг багай чүүлдерни узуткап чок кылырының орнунга бистер ону чоп караандан чажырып эгелээн бис. Хлеб, эът, сүт болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларының өртектерин эң куду кылгаш, ол-ла тараачыннар-биле дугурушпайн, техниканың, тудуг материалдарының, артык кезектерниң база өске-даа курлавырларның өртектерин болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң өртек-хелезиниң каш катап улгаттыргаш, бистер кодээни таптай базып алган бис, ооң-биле кады чуртка сан-хөө талазы-биле бергедээшкинни база таварыштырган. Ынчангаш Тургеневтиң «Муму» деп чогаалында үнү чок Герасимниң удурланыышкыны-биле бир дөмей, тараачын кижи ниитилел бүдүрүлгезинге кандыг-даа сонуургалын чидирип, Ада-чурттуң кол чемгерикчизи болур хүлээлгезинден чайлап эгелээн. Сеткил-хөөн кошкак болгаш тоомча чок чорукка туттуруп, социал азырадыкчы хөөнге болгаш баш муңгаш чорукка ол алыскан.

Кодээде тургустунган бүдүрүлге күчүзү ындыг байдалдарда чогуур беримчени бербестей берген. Шөлдерниң болгаш фермаларның продуктулуг чоруу кудулап туруп берген. Ажыл-агыйларның 70 хуузу карылгалыг апарган.

Кара эвес хөрзүннүг зонага хамаарыштыр доктаал хүлээп алдынган соонда безин бистер чаңчыккан аай-биле материалдыг бааза дугайын чугаалажып, хөй эътти болгаш сүттү алырының дугайын бодап, а кижи, ооң негелде-херегледериниң дугайын уттупкан турган бис. Хөй-хөй ажыл-агыйларга кол фондуларның ниити өртек-үнезинге социал таланың үлүг-хуузу чүгле 5-7 хуу боор турган. Ооң түңнелинде кодээ амыдыралдың тургузуу боду хажыттына берген.

Ынчангаш коммунистер, кодээниң ажыл-ишчилери ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң угланыышкынын амгы үе-чадада аграр политиканы ленинчи ёзу-биле угаап көөрүнче бисти эгидип кээр аргалыг идегелдиң оду кылдыр, дидим болгаш мерген идеп кылдыр хүлээп көрген. Ол чаа көрүүшкүннерни база Силерниң Белгородка, а ооң соонда Целиноградка чугаалаан айтыышкыннарыңарны удуртулга болдурбушаан, Михаил Сергеевич, областың партия организациязы социал айтырыгларны тодаргай шиитпирлеп, эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарын ажыглап, Ореелдуң кодээ черлерин катап тургузарының өске-даа оруктарын дилеп тып эгелээн. Ниити политиктиг айтыышкыннары күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң тодаргай ажыл-херээ болдурарын чедип алыры кончуг чугула боор турган.

Ол сорулга-биле бистер тургустунуп келген байдалды шүгүмчүлелдиг ёзу-биле сайгарып көрүп, Москва областың, Литваның болгаш Белоруссияның дуржулгазын өөренип көргеш, бодувустуң ажылывыстың кол угланыышкыннарын тодараткаш, оларны Пленумга тургускан бис. Тускай сорулгалыг 12 комплекстиг программаны бадылаан, бюро болгаш область Совединиң күүскомунуң кежигүннеринден оларның күүселдезин дээш харыысалгалыг кижилерни тодараткан.

Ындыг янзылыг дүрген эргилдени кылырынга кадрлар белен турган бе? Ам, эрткен үеже хая көрүп тура, чок деп чугаалап болур. Кол-кол участоктарны кичээнгейлиг, партийжи арга-эп-биле аныяк, ындыг болзажок, эртем-билиглиг болгаш политика талазы-биле бышкан кадрлар-биле быжыглаар ужур биске таварышкан. Партия райкомнарының болгаш хоорkомнарының удуртулгазынга 40 хире чаа секретарьлар келген, ажыл-агый органнарынга көскү чаартылгаларны кылган. Ол бүгүнү чогуур үезинде кылган. Ол ажылдакчыларның хөй кезии чер-черде байдалды кончуг дүрген билип апкан болгаш ниити байдалды экижидип эгелээн. Организацияларның болгаш ведомстволарның күүседикчи сагылга-чуруму көскүзү-биле бедээн.

Ажылдакчыларны өнчүден база болуунуң күш-ажылының үре-түңнели кандыг болурундан хоорулдурганындан тыптып келген идепкей чок чорукту ажып эртериниң оруктарын дилеп тывары бистер партия обкомунуң пленумунга кол сорулга кылдыр тургускан бис. Ол сорулганы чедип алыры-биле коллективтиг керээни идепкейлиг шиигзэдип ап эгеледивис. Бо талазы-биле эки дуржулганы Глазунов районнуң партия организациязы мөөңнээн, ону партия Төп Комитеди чүүлдүг деп санаан.

Коллективтиг керээ бүдүрүлгениң сегидерин чедип алыр арганы берген. Ындыг болзажок коллективтиг керээ кол сорулганы шиитпирлеп шыдавайн —продукция бүдүрээринге үвүп турар чарыгдалдарга контрольду хандырып шыдавайн турарын, тодаргайлаарга, чарыгдалдар эвээжедир механизмниң ажылдап шыдавайн турарын эгезинде-ле эскере берген бис.

Ынчангаш СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң экономиканы долу бот-орулгачарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидер дугайында шиитпирин удуртулга болдургаш, бистер продукцияны болгаш бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин садып алыр база садар эргениң үндезининге аренда керээзин шиигзэдип ап эгелээн бис. Бедүүн ажыл-ишчилерге ол арганың эң таарымчалыг болгаш эптиг болурун баштайгы базымнар-ла көргүзе берген. Аренда керээзи ажыл-ишчилерни бүдүрүлгениң ёзулуг ээлери болдурган, бүдүрүлге чарыгдалдарынга, административтиг эргелеп башкарылга аппарадынга

(Төнчүзү 2-ги арында).

«БУРАН» деп орбита кораблиниң ужудуушкуну чедиишкинниг доозулган

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1988 чылдың ноябрь 15-те Москваның-биле 9 шак 55 минута турда, «Буран» деп орбита корабли Черни ийи долгандыр ужудуушкунну кылгаш, Байконур космодромнуң шөлүнде хонупкан.

Хондуруушкунну делегейде бир дугаар автоматтыг башкарылга-биле боттандырган. «Энергия» деп бүгү талалыг ракета-космос-транспорт системазының болгаш «Буран» деп орбита корабилиниң шенелде ужудуушкун программазын долузу-биле күүсеткен.

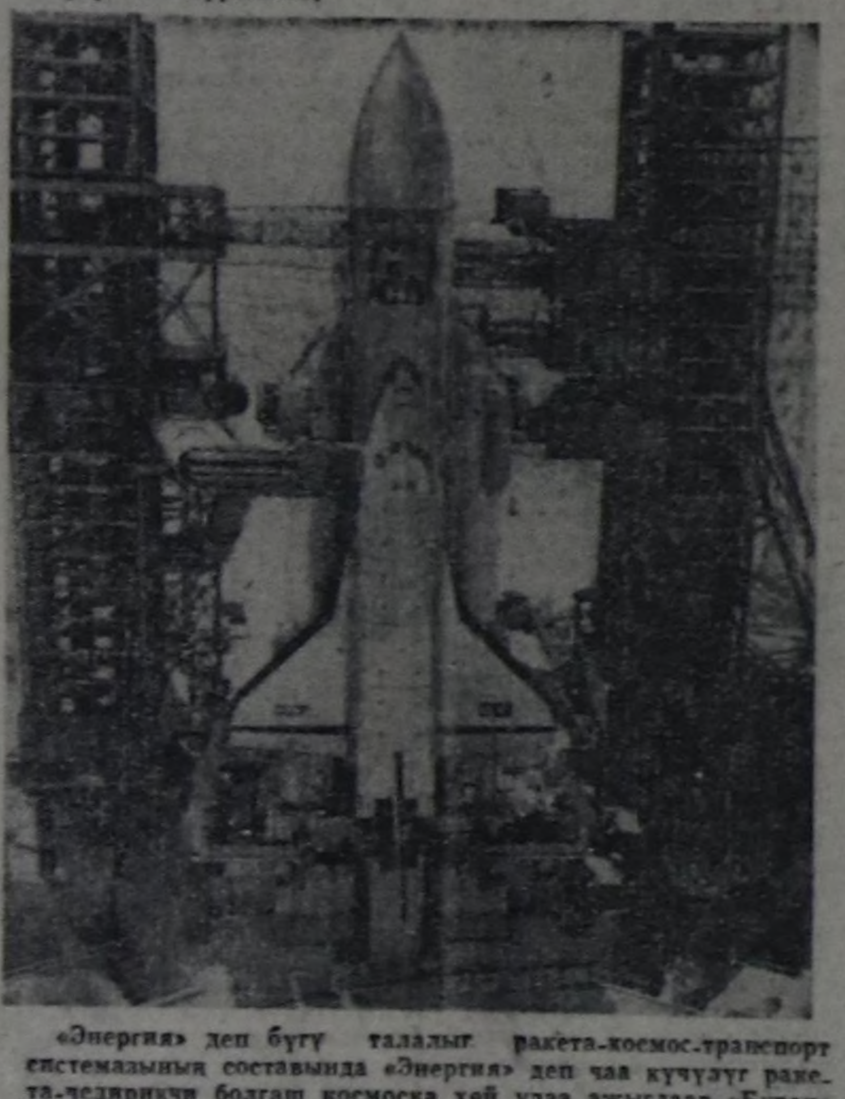

«Энергия» деп бүгү талалыг ракета-космос-транспорт системазының составында «Энергия» деп чаа күчүзүг ракета-чедирикчи болгаш космоска хөй удаа ажыглаар «Буран» деп корабль кирип турар.

ЧУРУКТА: «Энергия» деп бүгү талалыг ракета-космос-транспорт системазы космоска хөй удаа ажыглаар «Буран» деп орбита корабли-биле Байконур космодромда старт комплекизинде турары.

А. ПУШКАРЕВТУҢ фотозу (СЭТА).

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕР

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының соонда партия эге организацияларынга бир дугаар болган отчёт-соңгулдалыг хуралдар бистиң республикага чоокта чаа доозулган. Отчёт-соңгулдалыг хуралдар СЭКП-ниң Уставының негелделеринге болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге дүүштүр организастыг чогуур деңнелге, коммунистерниң идепкейлиг киржилгези-биле эрткен.

Республиканың улус ажыл-агыйларының бүгү адырларында, өөредилге черлеринде партия эге организацияларының хөй нуруузу боттарының коллективтериниң политиктиг өзээ болбушаан, революсчу эде тургустунуушкун үезинде оларның мурнунда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш ажылдап турарын отчёт-соңгулдалыг хуралдарга демдеглээн. Эде тургустунуушкунну, демократияны, ажык-чаргыг чорукту калбартыр, ханыладыр, партия ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин чаартыр, сайзырадгайжыдар, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидер дээш чамдык хемчеглерни олар ап чоруткан. «Тыва кобальт» комбинатта, «Тиилелге», «Торгалыг» совхозтарда, Өвүр районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында, «Көк-Тей», «Чыраа-Бажы» совхозтарның сүт-бараан фермаларында, «Кызыл тудуг» эргелелинде Кызыл-оол Биче-оолдуң удурткан тудуг бригадазында, Эрзинде Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазында, Кызылдың № 3 школазында болгаш өске-даа партия организацияларының база партбөлүктериниң отчёт-соңгулдалыг хуралдары организастыг, коммунистерниң идепкейлиг киржилгези-биле чогуур негелдеге дүүштүр эрткен.

Партияның эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин партия организациялары, партбөлүктер канчаар боттандырып турарын, партийжи организастыг болгаш идейкижизидилгелиг ажылдың байдалын бүгү талалыг анализтеп көрген, партия организацияларының, оларның соңгулдалыг органнарының ажыл-чорудулгазының стилин, методтарын шүгүмчүлекчи ёзу-биле принципиалдыг үнелеп көрген. Илеткелдерден болгаш санал берген коммунистерниң чугааларындан алгаш көөрге, партия эге организациязы бүрүзү отчёттуг үеде экономиктиг үндезин реформаны, аъш-чемниң, чуртталга тудуунуң программаларын боттандырар, социал болгаш амыдырал хандырылга айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлээр, политика-кижизидилгелиг ажылды экижидер дээш ажылдап турар түңнелинде, бо талазы-биле тодаргай ажылдарны кылганын демдеглээн.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга санал берген коммунистер кол кичээнгейни четпестерже, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже угландырган. Бирги ээлчегде парткомнар, партбюролар, оларның секретарьлары ажылын ам-даа оожум эде тургузуп турарын чөптүү-биле шүгүмчүлээн. Ооң чылдагааны-биле партия ажылында чаа чүүлдер эвээш, ооң стили, методтары сайзыравайн, экиживейн турар. Коммунистерни кижизидериниң школазы—партия хуралдары чамдык партия организацияларында шынар чок эртип турары ам-даа уламчылавышаан. Хуралга чугаалажыр айтырыгны баш бурунгаар шилип албайн, аңаа беткедери шыңгыы чорутпайн турарындан партия организациязының, коммунистиң ажыл-чорудулгазынга чогуур үнелелди, анализти бербейн, четпестерни эдериниң дээштиг хемчеглерин албас чоруктар бар. Барыын-Хемчиктиң херегледекчилер ниитилелинде партия организациязын аңаа хамаарыштырып болур. Ында хуралдар ховар болгаш белеткел чок эртип турар.

Коммунистерниң авангардчы ролюнуң куду болуп турарын колдуунда хурал бүрүзүнге шүгүмчүлээн. Оларның аразында планныг онаалдаларын күүсетпес, партияның, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурум үрээр, даандырган ажыл-ишинге ээ-харыысалга чок, партийжи даалгаларны күүсетпес кижилер барын айыткан.

Партбөлүктерниң, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзи ам-даа куду, чамдык партбөлүктүң организакчылары, партия организацияларының секретарьлары партия ажылын билбес таварылгалар бар. СЭКП Кызыл хоорkомунуң, райкомнарының, парткомнарның ажылдакчылары оларга доктаамал барбайн, чогуур практиктиг дузаны чедирбейн келгенин хуралдарга шүгүмчүлээн.

Парткомнар, партия эге организациялары социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң айтырыгларын кошкак удуртуп, коммунистер удуртукчулардан партийжи негелдени үениң негелдезинге дүүштүр тургуспайн турарын отчёт-соңгулдалыг хуралдарга айыткан. Ооң түңнелинде үлетпүрде, тудугда, социал айтырыгларда, кодээ ажыл-агыйда, ажылчы чоннуң, ылаңгыя аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинде четпестер уламчылап, ону эдериниң дээштиг хемчеглерин албайн турар.

Амгы үеде партия эге организацияларының, партбөлүктерниң сорулгазы болза коммунистерниң отчёт-соңгулдалыг хуралдарга берген шүгүмчүлелдиг саналдарын, сүмелерин амыдыралга боттандырар дээш хүн бүрү тодаргай ажылды чорудар хүлээлгелиг.

КӨДЭЭНИҢ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНГЕ ДҮРГЕДЭЭШКИН ХЕРЕК

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

болгаш специалистерге шыңгыы экономиктиг контрольду хандырган, а эң кол чүүл — кижиниң сагыш-сеткилин, оон угаан-бодалын хостуг-шөлээн болдурган. Кымның кандыг кижил дээрзин билип алыр, тодаргайлаарга, кижи бүрүзүнүң талантызын база арга-шинээзин тодарадып алыр арга тургустунуп келген. Бюрократчы системаның эң кол шиивээзи болур кымга-даа хамаарышпас өнчүнү холга тудуп алырының ёзулуг-ла демисели эгелээн.

Ол бүгүнүң түңнелинде бистер аренда политиказын чагырып-дужаар бюрократсыг аппарат эвес, а эге күш-ажылчы коллектив, бүдүрүлгеде ажылдап турар кижи боду тодарадыр чорукка келген бис.

Амгы үеде, чамдыкта эки тодаргай эвес-даа болза, арендаңың ажыының дугайын хөйү-биле чугаалап. бижип турар. Ону болганчокла коллективтиг керээ-биле салчаштыра бээр. Чаа шимчээшкин чүгле эгелеп, теорияга болгаш практикага кандыг-даа дуржулга чок боор турарындан ынчап турарын боттуу-биле база хүлээп көөр херек. Кедээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязы-биле, академик А. А. Никоновтуң боду-биле үргүлчү сүмележип турган, шенелделерниң база частырыгларның оруу-биле бурунгаарлаар ужур биске таварышкан.

Областың коммунистерниң мурнунга практиктиг сорулга—чаа экономиктиг механизмни анаа-ла угаап-бодаар эвес, а ону боттандырар баштайгы кижилерни дилеп тывар, оларны өөредип алыр болгаш аренда харылзааларының улуг ажыктыын тодаргай үлегер-чижектер-биле көргүзер деп сорулга тургустунуп келген. Чер-черде байдалдарга хамаарыштыр сүмелер ажылдап кылдынган, райкомнарның болгаш хоорукомнарның бирги секретарьларын киириштирбишаан, бүгү удуртукчуларны болгаш специалистерни өөреткен. Оларның зачеттарын хүлээп алган. Курстарга белеткелди ниитизи-биле агроүлетпүр комплекизиниң 90 муң хире ажылдакчызы эрткен.

Практиктиг дузаны көргүзери-биле колхозтарже болгаш совхозтарже 450 специалистерни, эртемденнерни, партия ажыл-агый активинден харыысалгалыг ажылдакчыларны чоруткан. Боторулга-чарылга хүннерин доктаамал эрттирип турар, среда бүрүзү—мал ажылдакчызының хүнү. Арендаторлар-биле ужуражыышкыннарны эрттирери чаңчыкчып бар чыдар, ол ужуражыышкыннар дискуссия хевирлиг эртип турар. Чаа экономиктиг харылзааларның эң хаңы чажыттары ындыг янзылыг илереттинип, моондак чедирип турар факторлар ынчаар узуткаттынып турар.

Обкомнуң бюрозу бо айтырыг талазы-биле 12 партия комитединиң отчедун дыңнаан. Должанск районнуң «Вышне-Ольшанск» совхозунуң, Свердлов районнуң Свердлов аттыг колхозунуң парткомнарының, а ол ышкаш бүгү районнуң-биле аренда керээзинче шилчиир деп шиитпирлээн Урицк районнуң кооператорларының эгелекчи саналдарын деткээн. Ол шимчээшкинниң мурнуку одуруунда коммунистер чоруп турар.

Партия комитеттериниң, специалистерниң карак кызыл ажылының түңнелинде бисте арендалыг коллективтерниң янзы-бүрү организастыг хевирлери тургустунган деп, оратор уламчылаан. Өг-бүле болгаш төрел-дөргүл аайы-биле кандыг-бир продукцияны бүдүреринге тускайжаан звенолар калбаа-биле нептерээн. Арендаңың ындыг хевирин бистер эң быжыг, оруу ажык болгаш үре-түңнелдиг деп санап турар бис. Бүдүн тарылга ээлчештирилгелерин азы фермаларны боттарынга алган улуг-улуг коллективтер бисте база бар. Агроүлетпүр байкыларында боттары агар болгаш санажылга счеттарлыг специализастаттынган кооперативтер база. Чижээлээрге, хөй чылдыг сигеннер, малгыя меде болгаш люцерналың үрезиннерин тарып өстүрер кооперативтер дээн ышкаш. Чамдык районнарның төптеринде эът бүдүрериниң, ол ышкаш чурттакчы чонга хаван оолдары өстүрер талазы-биле ажыл-агыйлар аразының кооперативтерин тургускан. Хууда дузалал ажыл-агыйның чорударынга дузалаар болгаш хоочуннарга база назылап кырааннарга ачы-дуза көргүзериниң талазы-биле кооперативтер ажылдап эгелээн. «Агроүлетпүр тудугда» бүгү тууйбу заводтарын арендада берипкен.

Кандыг-даа административтиг албадаашкын чокка, амгы үеде аренда бызыы-биле дазыл тырта берген деп ам чугаалап болур. Ол бүгү кижилерге быжыг бүзүрелди берген, эде тургустунуушкунунуң быжыг болгаш бүзүрелдиг талалакчылары кижилер ол идеяга тыптып келген.

Областа арендаторларның бедик ажыктыг ажылының илдең болгаш бүзүрелдиг чижектери эвээш эвес. Силерниң алганыңар материалдардан оларның дуржулгазы-биле таныжып ап болур силер. Хөй санныг баштайгы изекчилерни бис бөгүнгү ужуражыышкынга чалаан бис. Оларның чамдыызы-биле силер оларның ажылдап турар черлеринге ужуражыр силер. Владимир Эрбертович Райстың баштап турар коллективин-даа ап болур. Урицк районда СЭКП аттыг кошкак колхозта эң-не сандаралгай ферманы ол арендалап алган. Анаа инек бүрүзүнден 1850 килограмм сүттү саап ап турган. Ажылдап турар кижилерниң санын он кижиге кызыргаш, арендаторлар коллективи ийи чыл иштинде инек бүрүзүнден саап алыр сүттү 1750 килограмм чедир немей көвүдеткен.

Знаменск районда «Новая жизнь» колхозтуң Плеханов фермазынга база-ла ындыг хевирлиг болган. Комсомол райкомунуң бюро кежигүнү Елена Сергеевна Знаменскаяның коллективинге арендазы дамчыдып берип турда ол ындыг турган. Бөгүн ферма продукциязының бот-үнезин улуу-биле кызырып турганш инек бүрүзүнден сүттү дөрт муң килограмм чедирер деп турар. Ындыг чижектерни хөйнү киирип болур, олар чүгле боттарының көргүзүглери-биле солун эвес, харын оон артыкка кижилерниң психологиязының өскерилгени-биле солун боор турар боор. Чижээлээрге, «Вышне-Ольшанск» совхозта Виктор Перфильевич Дорофеевтиң өг-бүлези, 500 хаван оолдарын семиртип өстүрерин хүлээнген. Мурнунда ынча беш санныг малга беш кижи ажылдап турган болгаш айда чеди центнер немелде деңзиден ажыр албайн турганнар. Дорофеев кадайы-биле баштайгы айда-ла 45 центнер немелде деңзини алган, а оон соонда 50, а амгы үеде центнерде бот-үнези 130 рубль боор турар 60 ажыг центнер немелде деңзини ап турар.

Ам ашак-кадай боттары өөрүп турар, а оларның ажы-төлү олар дээш чоргааралының турарлар. Чоокта чаа партия обкомунга арендаторлар-биле ужуражышкын үезинде Виктор Перфильевич мындыг таварылганы чугаалаан. Комсомол райкомунуң секретары болуп ажылдап турар оон оглу фермага чедип келгеш мынча дээн: «Ачай, сени мен ошкап каайн. Менден оолдар сеп, шынап-ла, мээң ачам сен бе деп айтырып турлар».

Ол дугайын 16 чыл иштинде колхоз даргазы болуп ажылдап келгеш, ам хөй чылдыг сиген өстүрер талазы-биле өг-бүле кооперативин организастап тургузуп алган Леонид Петрович Пешехонов мынчаар чугаалап турар: «Мээн соомдан шелге ийи оглум трактор чорудуп орда көргеш сагыш-сеткилим ырлап бээр. Дарга чораш кажан-даа ындыг аас-кежиктиг турбаан мен». Оон ыңай оон ийи оглу болгаш кенни Тимирязев академиязының шынаа ажыл-агыйының факультедин доосканнар.

Ол болза ийи-чаңгыс чижектер эвес-тир, эштер. Ниитизи-биле областа бо чылын арендалыг коллективтерге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү күш-ажылды анаа организастап турганынга деңнээрге, 1,9 катап бедик, а ажыл төлевири чүгле 25 хуу өскен. Амгы үеде бисте 400 ажыг өг-бүле коллективтери ажылдап турар, а 53 ажыл-агый долузу-биле арендалыг керээже шилчип кирген. Ындыг болганда тараачыннарның дазылы ам-даа быжыг, а ол болза партийжи ажылда эң кол чүүл. Бо айтырыгның районнарның отчеттуг партия конференциязында төп айтырыгларның бирээзи болуп турары таварылга эвес.

Ийиде. Аренда бүгү удуртукчуларның болгаш специалистерниң күш-ажылының төлевирин ниити орулгадан төлээр кылдыр шилчиткен, ону хүн айтырыының өөгежок чугула негелдези болдурган. Эрткен чылдан эгелээш күш-ажылдың ындыг төлевиринче ажыл-агыйларның бүгү удуртукчуларын болгаш специалистерин, а бо чылдың январьдан эгелээш РАҮК-туң бүгү специалистерин шилчиткен. Ындыг чорук интенсивтиг технологияларны шиңгээдип алырынга оларның сонуургалын бедидип, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин идепкейлиг-биле шиңгээдип алырынче албадапкан. Ол ажылга системалыг чорукту тургузаар сорулга-биле бис чеди эртем-бүдүрүлге системаларын, оон иштинде белок болгаш мал челиниң, тарааның, уксаажыдылга херээнге болгаш өске-даа угланыышкыннарга тургускан бис. Оларның чамдыызын мында кылган делгелгеде көргүскен.

Кудуку организастыг хевирлерде өскерилгелер район болгаш область деңнелинге агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарарында структуралыг өскерлиишкиннерниң эргежок чугулазын негей берген. Ам ажыл-агыйлар удуртукчулары партия конференцияларынга айтырыгны мынчаар тургузуп турар апарганнар: бир эвес хандырып турар адырларны оон өскээр эде организастап болбас болза, бис оларны садып алыыл. Ынчангаш үе-шаг манавайн турар-дыр. Ийи чыл иштинде бистиң областа «Ливны» агрокомбинат ажылдап турар, ол ам даштыкы фирмалар-биле харылзааны тудуп эгелээн. Орел болгаш Урицк районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының эргелеп башкарылгазын кооперация хевиринче шилчиткен. Арендалыг коллективтерде ажылче специалистерниң шилчилгези эгелээн. Ында ам 500 ажыг агрономнар, инженерлер, зоотехниктер ажылдап турар.

Аграр комплекизинде бистиң таварышкан бергелеривисти чүгле ол хемчеглер-биле шиитпирлеп болбас турган. Амыдырал кедээге социал чаартылгаларны күштүг-биле негеп турган. Ол сорулганы бис хожудап турар ажыл-агыйларны катап тургузары-биле шиитпирлеп эгелээн бис. Оларга бут кырынга туруп алыр боттуг арганы бээр ужурлуг турган. Өске кандыг-даа хемчеглер-биле байдалын эдип ап болбас турган эң-не хожудаңгай 106 колхозтарга болгаш совхозтарга социал-экономиктиг хөгжүлдениң комплекстиг тускай программазын ажылдап кылгаш, ону боттандыып чорудуп турар бис. Анаа керээлиг организацияларның күжү-биле амыдырал хандырылгазының бүгү-ле аргалары бар сайзыраңгай социал талалалыг суурларның тудуун калбартып чоруткан. Бөгүн 80 ындыг суурлар тудугнуң янзы-бүрү чадазында туруп турар. Оларның чамдыызын силер көөр силер.

Ол сорулганы шиитпирлээри-биле бис 500 миллион ажыг рубль капитал салыышкыннарын кылган бис. Ындыг өскерлиишкин чиик эвес болган деп дорту-биле чугаалаар ужурлуг. Партия обкому ол ажыл-агыйларның перспективазынга шагда-ла бүзүревестерниң талазындан хөй санныг удурланыышкынга таварышкан.

Оон ыңай, хоорайларның болгаш район төптериниң бүдүрүлгелери болгаш организациялары чаңгыс чай иштинде бир кедээ суурну тударын хүлээнип турар улусчу тудугнуң инициативазын партия обкому деткээн. Ол идея майда тывылган, а күске чедир бир долу чаагайжыттынган болгаш оруктарлыг 28 улуг эвес кедээ суурларны шуушту хүлээп ап эгелээн бис. Бир эвес бис шуптувус ол арганы сегирип алган болзувусса, кедээни бис катап тургузуп ап, оон өрелерин чандырып бериптер ийик бис. Тудугну хууда тудар арга база шимчеп эгелээн. Бо бүгү үш чыл иштинде чуртталга тудуун үжен ажыг хуу, школа пазыны четпээнерниң албан черлериниң, социал-культура амыдыралының өске-даа объектилерин 1,5-2 катап көвүдедир арганы берип турар.

Ынчалза-даа кедээде тудуг эң-не берге байдалда чоруп турар. Биске тудуг материалдары шуут-ла чедишпейн турар, кедээ суурларның газчыдылгазын болур-чогуу-биле калбартып шыдавайн турар бис, электри хандырылгазының айтырыы шиитпирлеттинмээн. Электри четкилери шуут эргижирээн. Оларны солууруунуң азы чаартырының дугайында айтырыгны кым-даа шиитпирлевейн турар.

Тургустунуп келген байдалдан үнери-биле бис ийи заводту—тууйбу болгаш силикат блоктарының заводтарын тудуп эгелээн бис. Улуг хемчээлдиг тудугну калбартып чорудуп турар бис. Хана шывар плиталарны бүдүрер завод тударының дугайында итали фирмалар-биле керээге ат салдынган.

Черепица белеткеп кылыр талазы-биле күчүлер тургузар дугайында барыын-герман бүдүрүлге ээлери-биле чугаалажыышкыннарны чорудуп турар бис. Элээн үе эрткен соонда бо бүгү болур. Ынчалзажок чүнү-даа кылбайн олуруп болбас, ынчангаш ам биске дуза херек.

Ынчалза-даа чуртталга бажыңнарын тудуп алыры бүгү-ле чүве ол эвес. Кижилерни кайнын алырыл деп айтырыг бисти улуу-биле дүвүредип турган. Ол херекке улуг деткимчени бис «Комсомольская правдадан» алган бис. «Правда», «Советская Россия», «Сельская жизнь» солуннарга хөңү болгаш бодамчалыг бижиттинген чүүлдер, радио болгаш телевидение дамчыдылгалары улуг рольду ойнаан. Чурттаар чери кылдыр шилип алгаш кижилер бистиң кедээ суурларывыста кээп эгелээн. Бөгүн 30 муң ажыг билдириишкин келген. 800 саавчы чедишпес турган, 1500 кижи чедип келген, ол ышкаш 2000 механизаторлар келген, ниитизи-биле 13 муң хире кижи келген. Ээнзирээн кедээ суурларны ийиги удаа чурттакчыларлыг болдурары эгелээн. Оон-биле кады колдуунда-ла мурнунда төрээн черлерин каггаш чоруткан аныяк кижилер кээп турар. Москвадан, Белоруссиядан, чурттуң өске регионнарындан база кээп турар. Алактың сөөлүнде, кедээ суурларда чаш уругларның үннери, оларның каткызы дыңналып эгелээн. Немей 59 школаны ажылар ужурга таварышкан. Ынчалза-даа ол таарымчалыг шүүдээшкиннер-дир. Ындыг шүүдээшкиннер хөй болган болза! «Кедээ суурга чурттаарын шилип алдым» деп ажылы дээш комсомолга өөрүп четтирип турар бис. Анаа тодаргай херекти — оскундурган орус кедээ суурларны тургузарынга болгаш катап хөгжүдеринге дузалаарын дагзырга, бистиң комсомол шуут дирлип үнген. Бээр чамдыкта мырыңай кайгамчык чагаалар бижип турар. Чижээлээрге, мындыг: «Мен силерге таарышпас боор мен, кырган мен, 38 харлыг мен, ынчалза-даа мени ап алыңар деп дилеп тур мен...».

Краснодар крайда Кушевская станицадан Анна Алексеевна мынча деп бижээн: «Бис силерниң бойдузуңарны көрдүвүс, ол биске кончуг-ла таарымчалыг болду. Бурунгу чер ажылдыгларының бөлүүнден тургустунган 14 кижилиг бистиң өг-бүлевис силерден черни болгаш ферманы арендага алырын күзеп тур бис. Бистиң күзеливис—эң-не хөй санныг ногааларны болгаш эът продуктуларын чурттуң алырынга дузалаары...».

«Черже дедир ээп келири» деп теледамчыдылганы көргенниң соонда Москва хоорайдан Сидорушкиннерниң аныяк өг-бүлези Орелдуң кедээ суурунга чурттаарын болгаш ажылдаарын күзел бергенин дыңнаткан. Ындыг күзелди москвачылар Сычевтар, Крым областа Голубтуң өг-бүлези болгаш харын-даа биске кооператив организастап тургузарын күзеп турар Днепропетровскиде Кукурузаның эртем-шинчилел институдунуң аспирантызы Камеренко илередип турар.

Өскээр кежери демографтыг айтырыгны шиитпирлээринге дузалап турар-даа болза, ол айтырыгны долузу-биле дүжүрбейн турар. Бодунуң чурттакчы чонунуң көвүдээри чугула. А кижилер-биле кандыг-даа айтырыгны шиитпирлеп болур.

Хожудаңгай ажыл-агыйларның экономиказын кедүрери күштүг болгаш бедик орулгалыг колхозтар болгаш совхозтар-биле ажылды кошкатканы ол эвес. Харын сыр дедир, оларның хөй кезии эрткен чедиишкиннериниң чаагай сайнарының артынга шагда-ла анаа олуруп турарын эскерип каан бис. Чурум болганы-биле алдарлыг, хүндүлүг кижилер баштап турар областа 60 эң дээре ажыл-агыйларның ажылын өөренип көргеш, партия обкому ындыг түңнелди үндүрген. Оларга ол дугайын ажыы-биле чугаалаар ужурга таварышкан. Шак ынчаар бисте тускай программа тывылган, ол ёзугаар мурнакчы ажыл-агыйлар арендалыг харылзааларны шиңгээдип ап турган, бүдүрүлгезин база 1,3—1,5 катап улгаттырарын шиитпирлээн.

Алактың соонда, эът бүдүрүлгези эң-не нарын байдалда деп көргеш, ол айтырыгны шиитпирлээринге кандыг-даа аргаларны ажыглаары, оларның эң-не дүргени болур чурттакчы чонуң малының санын ийи катап өстүрерин, бажыңга арендаңы хөгжүдерин, ажыл-агый бүрүзүнге бир-ийи өг-бүле кооперативин тургузарын шиитпирлээн бис. Оон-биле кады район бүрүзүнге 20 хонган бызаалардан эгелээш мыйыстыг бода малды семиртип өстүрер талазы-биле комплекстиг, хаван семиртип азыраар талазы-биле комплекстерлиг болурунун сорулгазын салып турар бис. Оон-биле кады бис ону чүгле бодунуң белеткээни мал чеминге кылыр деп санап турар бис.

Продукцияны болбаазырадып кылырында болгаш ажаарында шиитпирлеттинмээн хөй айтырыглар мөөңнеттинген, ол чорук кедээ ажыл-агыйның улам ынай хөгжүлдезинге шыңгыы-биле шаптыктап, ажылчы чонуң таарзынмас чоруун болдурун турар, ол дугайын СЭКП ТК-га чоокта чаа болган чөвүлел хуралга чөптүг-биле чугаалап турган.

Байдалдың чидиг боор турарын эвээжедири-биле херелгин шаар хөйү-биле чорудуп, оларны шиңгээдип ап эгелээн. Эът болгаш колбаса кылыглары, быштак, кондитер кылыглары, кат-чимис, ногаа консерваалары, алкоголь чок суксуннар бүдүрүп кылыр талазы-биле немелде күчүлерни ажыглалда киирген. Орел хоорайда мороженое фабриказын, 560 тонна продукция шыгжаар соодукчуну. 45 муң тонна картофель, ногаалар, кат-чимис аймаа шыгжаар шыгжамырны туткан. Ажыткан капустаны дашкаар үндүр садып эгелээн болгаш чонуң хереглел барааннарын 18 миллион рубльге бүдүрүп эгелээн.

Ынчанмыже болбаазырадыышкынның материал-техниктиг баазазының кошкак боор турары шыңгыы сагыш човаашкынны болдурарын уламчылап турар. Чаа эът комбинадын тударының телевилелин ийи дугаар чыл албайн тур бис, ам ажылдап турар бүдүрүлгелерин чаартырының телевилел айтырыглары оожум шиитпирлеп турар. Оон-биле кады ындыг телевилеледерге дүүшкүр технологияларны киирип турар. Болбаазырадыр бичии цехтерде, харын-даа столоваяларда безин технологтуг дериг-херекселдер чок. Ылангыя хову турлагаларынга таарыштырган дериглер чок. Мында ээээш эвес бергелер бар деп чүвени билип турар бис. Оларны дүгтеп шиитпирлээри күзенчиг. Ол чорук бүгү агроүлетпүр комплекизиниң хөгжүлдезин дүргеделиринге идигни бээр.

Чугаалаан чүүлдерни түңнеп тура, областың агроүлетпүр комплекизин эде тургузар талазы-биле бо бүгү ажылдар биске чүнү бергенил деп айтырыгга харыылаары чугула. Чүнү-даа мурнунда партия Төп Комитединиң ажылдап кылганы политиктиг угланыышкынның шыңгыы бүзүрелди, оларның кескү талалакчыларын болгаш пропагандисчилерин база баштайгы илдең түңнелдерни берген.

Үш чыл иштинде тараа бүдүрери 46, чигир свеклазы—36, а мал челиниң белеткээри барык ийи катап өскен. Мал челин бүдүрерин чер болганда тускайлаң адыр кылдыр үскен болгаш коллективтиг болгаш аренда керээзинче шилчиткен, оон ачызында бир баш малга оваштыр 30 центнер чемгерилге единицазын алган бис. Ийи дугаар чыл областың организацияларынга мал чемин дилеп кым-даа келбээн, оон түңнелинде бөгүн 9 район саар бир инекке оваштыр 400—500 килограмм немелде сүттү ап турар, а бүдүн областың инектеп-не үш муң килограммны саап алырынче чоокшулаан (дөрт чыл иштинде немелде 1000 килограмм хире болган). Бо чылын пландан ажыр 100 муң тонна сүттү саткан турар. Үш чыл иштинде биске эът садып алыры 30, а сүт —27 хуу болур. А беш эң улуг районнар, 108 колхозтар болгаш совхозтар инектеп-не 4000 кг сүт саап алыр дээш демиселди калбарткан. Шын-биле чугаалаарга, шаанда болза ол дугайы бистиң күзелиивисте безин турбаан боор! Бо бүгү чүүлдер кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле беш чылдың контроль сайнарынче хуусаадан ийи чыл эрте кирер арганы берген.

Продукцияны пландан ажыр бүдүрүп турганш, бодувустуң иштивиске эът садарын 35, а сүт продуктуларын — 17 хуу өстүрген бис. Чурттакчы чонну сүт болгаш сүт продуктулары-биле хандырары бисте шиитпирлеттинип турар. Күрүнениң үүрмектеп садар өртектери-биле саржагны, быштакты, хаван эъдин, кушту, чууруны, комиссия өртээ-биле колбасаны болгаш инек эъдин садып турар. Оон-биле кады интенсификацияның деңнели бисте чавыс боор турарын партия обкому эки билип турар. Ылангыя тараа, эът, кедээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле улуг курлавырлар болгаш аргалар областа бар. Чурттакчы чонну чурттаалга бажыңнары, улустуң хереглел барааннары, медицина болгаш культура-амыдырал дузазы-биле хандырар айтырыг чидии-биле артпышаан.

Кара эвес херзүннүг зонаже кичээнгей салып, дуза чедирип турары дээш партия болгаш чазакка хаңы өөрүп четтиришкиниин областың ажылчы чонунуң илергейлеп турар ужуру ында. Ам эртип турар партия конференцияларынга боттарының мурнунга коммунистерниң илип үндүрүп турар сорулгалары мындыг: областың кижи бүрүзүнге оваштыр ийи чартык тонна тарааны, тонна сүттү болгаш ийи центнер эътти бүдүрериниче үнери. Моон биске эргежок чугула боор турарының ужуру болза, мал продуктуларының 60-65 хуузун эвилел-республика фондузунче чорудуп турарывыс болур.

Ынчалза-даа ажык боор керээли, эштер. Болувустуң амыдыралывыстың дургузунда амы-тын алырының идеяларынга чаңгыс удаа эвес кээп турдувус. Кажан МТС-терни дужүрүп турда, кажан обкомнарны кедээ болгаш үлетпүр деп чарып турда, кажан районнарны болгаш ажыл-агыйларны улгаттыр каттыштырып турда, специализацияны болгаш концентрацияны сыгап турда, Боходуховтуң техника ажаалдааны кылыр аргазын шиңгээдип ап турда, ындыг турду база оон-даа өске. Ынчалза-даа илдең өскерилгелер болбады. Бо бүгү угланыышкыннарның эң кошкак талазы болза, оларның кижилерниң сонуургалдарын барымдаалаваны, кедээ амыдыралдың байдалынга дегбейн барганы. Ол өскерилгелер тараачынга хамаарышпайн барган, ынчангаш тараачын ону тооп көрбээн, каалама оруктуң кыдыынга чурттаарын уламчылап турган.

Арендаңы шиңгээдип ап, кедээни социал эде тургускан соонда, чүве тооксапас ындыг хөөннер чидер, чүге дизе, ол чүүлдер ажылчы чоннарның амыдыралының үндезиннериниң үндезиннинге, бистиң ниитилеливистиң бүгү организмни тургустунган дионг клеткаларга хамаарылгалыг. Эде тургустунуушкунунуң чайлаш чок күжү, ааш-чем программазын шиитпирлээрдиге чедиишкиннериниң үндезини ында.

Ындыг турбуже, чаа эгелээшкин бодунга орукту бергедээшкин-биле изеп ап турар. Чүнүң-даа мурнунда угаап-бодаашкында эрги ёзу анаа шаптыктап турар. Бөгүн арендага шаптык кадыышкыны бүдүү чажыт хевирлиг, «социализмниң арыг болуру дээш» демиселдиң тугунуң адаа-биле ховар эвес боор турар. Силерге 20 чыл эрте бээрге чүү болу бээрил деп айтырыглыг чагаалар безин кээп турар апарган.

Эки ажылдаар болгаш чурттаар болгай бис. Бөгүн билдингир чүве болза: интеллектуалдыг күш чыгдынып турар, чүвени билир кадрлар бар, кайнаар баар оруувус коску. Ындыг турбуже-ле, бо орукта кандыг-бир «ледир күштерниң», кедээни катап тургузар деп чүвени шоолугла биликсевес кижилерниң туруп турары хомудаңчыг болбайн канчаар. Оочурлар, продуктулар болгаш үлетпүр бараанарының чедишпейн турары— социализмниң арыг болуру ол чүве ирги бе? Чогумна харын ол чорук кижилерниң чүүден артык бужурганын, оларның амыдыралын карартып турар.

Чаа экономиктиг харылзааларны шиңгээдип ап турарының түңнелдеринге үнелээшкинни берип тура, бир эвес аңгы-аңгы ортулуктар болуп алгаш база кижилерниң шыңгаң энергиязын база кылып алгаш туржур болза олар чедишкин чок артар дээрзин эскерери берге эвес. Бир эвес баштайгы чүгээр түңнелдерни бо хевирниң күсели-биле чедип ап болур-даа болза, оон соонда ону бичө механизацияның чепсек-херекселдерин, депшилгелиг технологияларны ажыглап, кижилерниң дыштанар, өөренир аргаларын үспейн, бүдүрүлге культуразының амгы үелеги деңнелин магадылап турар, күш-ажылдың ындыг байдалдарын тургузуп, бөгүн ядыы эвес чурттап турар азырадыкчыларга болгаш ажыл кылыр хевнү чоктарга чер арттырбазы-биле дүрген бызыглаар херек. Ам чаа суур бүрүзүн өг-бүлениң аренда фермазы-биле кады дужаар болза, бо айтырыгны шиитпирлээринге дузалап болгу дег.

Ынчалза-даа арендаңы бадыткаар төлээде, ажыл-херекти холга алган кижилерге бүзүрел база херек. Арендаторга, күш-ажылчы кижиге, черде быжыы-биле турар кижиге эргени хандырар аренда дугайында хоойлу херек. Кайгамчыктыг орус экономист-аграрник А. В. Чаяновтуң чугаалааны ышкаш, «тараачынны суурлап дестирбес дээш, ол суурга ядыы чурттаазын дээш, ынчаар ажылдаар херек». Бистер аренда керээзин ажыглап тура, ССРЭ-ниң чер хоойлужудулгазының 50 чүүлүн хажыдып турар-дыр бис, черни арендага дамчыдып бээри хоруглуг деп ында дорт айыткан болгай. Ынчангаш арендатор колдуунда хажыдыгы апарган ышкажыл.

Азы мындыг айтырыгны көрээли: арендаторга нормазының, ээлчегниң, трактор эталонунуң, чижеглээн гектарның хереэ чүү деп? Бо бүгү чүүлдер эрги харылзааларның хевири-дир. Бүдүрүлгеге чеженни үндүргенин, продукцияны кандыг өртекке сайгарганын билип алыры арендаторга херек. Ындыг бөлүүнчүдүлгеден арендатор-даа, бүгү улус ажыл-агыйы-даа ажыкты алыр. «Вышне-Ольшанский» деп совхозтуң директорунуң С. А. Будагов аренда керээзинче шилчээниниң соонда чүгле отчёттар бээриниден тонна-ларты саадынны камнап алганын эскерген. Агроүлетпүр комплекизиниң хөгжүдерининг бо болгаш өске-даа айтырыглары СЭКП ТК-ның ам болур февраль Пленумунуң шиитпирлеринге илерээшкинин алыр деп болап тур мен.

Эштер! Кедээни катап тургузары, аренда харылзааларынче шилчири — кайгамчык улуг политиктиг ужур-дузалыг эргилде болур. Чаа экономиктиг политика үезинде база коллективизация үезинде бээр бистер амыдыралдың бодунуң үндезини болур базис реформазын бир дугаар чорудуп, кижиниң черге сонуургалын оттуруп турар бис. Ону чүгле тодуг-логаа чурттаары дээш эвес кылыр херек, ол база херек харын. Оон-даа чугула чүве болза, тараачынны катап тургузары, оон амыдыралын кадык угаан-медерел болгаш бедик сорулгалар-биле чырыдары, интеллектини болгаш хуула инициативаны хөгжүдер делгемни анаа бээри. Ол сорулгага чедер дээш бистиң салгалдың коммунистери бүгү-ле чүүлдерни кылыр хүлээлгелиг. Эде тургустунуушкун болгаш чаартылга дээш демисел доозулган деп чүгле ынчаанда чугаалап болур. Оон ынай дезип болбас, чон биске өршээл көргүспес.

Түңнелинде база бир чүүлдүң дугайын чугаалаар бодаан ийик мен. Бистиң черниң культура эртине-салгалы-биле байлак. Мааа бүгү делегейде билдингир чогаалчылар болгаш шүлүкчүлер: И. С. Тургенев, оон 170 чылын чап-чаа демдеглеп эрттирдивис, И. А. Бунин, Н. С. Лесков, А. А. Фет, Л. Н. Андреев, А. Н. Апухтин, М. М. Пришвин олар төрүттүнген болгаш чурттап чораан.

Бодунуң хөй-ажыт киришкиннериң моон ап, бо черниң коску эвес-даа бол уттундурбас чаражын көрүп ап чораан төөгүжү Т. Н. Грановскийниң, Солангыыг кужагиның шинчилекчизи В. А. Русановтуң, авиаконструктор Н. Н. Поликарповтуң, композитор В. С. Калинниковтуң, культураның, эртемниң болгаш урал чүүлдүң өске-даа кайгамчыктыг ажылдакчыларының аттары бистиң чуртувуска калбаа-биле билдингир. «Кажан мен маңаа турумда, тыпарымга чиик, бижирримге чиик, агаарының бодунда бодалдар сиңниккен дег сагындырар» деп И. С. Тургеневтиң бижээни таварылга эвес.

Орелдуң, Тургеневтиң черинге эки болалдар, чаагай сеткил-хөөннер силерге төрүттүнзүн, эштер!

Оон соонда чөвүлел хуралга Должанск районда «Вышне-Ольшанск» совхозтуң директору С. А. Будачев, Орёл районнуң «Кызыл тук» колхозунда аренда коллективиниң удуртукчузу Ю. В. Алешичев, Знаменск районда «Чаа амыдырал» деп колхозта аренда коллективиниң удуртукчузу Е. С. Знаменская, Урицк районда СЭКП аттыг колхозта мал фермазында арендаторлар удуртукчузу В. Э. Райс, Тросянск районда «Костер» кооперативтиң даргазы Л. П. Пешехонов олар санал берген.

Хүннүң ийиги чартында семинарның киржикчилери Орёл болгаш Урицк районнарның чамдык колхозтарынга барып чораан.

Орёлдуң черинде ужуражыышкыннар уламчылап турар.

• • •

Отчёттуң төнчүзүн солуннуң дараазында номерлеринге парлаар.

Аныяктар, оларның аажы-чаңы, культуразы

1. Кижизидилгеже сагыш салыр

Москва тудугжулары республика төвүнде чараш, чаагай школа тудуп берген бар. дылар. Ында муң ажыг өөреникчи сентябрь 1-ден эгелеп өөрени берди. Школаны долгандыр шевергин херимнээн. Бо хүннерде оон девискээри кандыгыл? Херим ажииндеп кирериндеп чалгааранш. херимниң чүк-чүгүнден штакетниктерни тура соккулап, үреп. өөреникчилер туралааш-ла черинден кирип турар. Бо талазы-биле ол школаның директорунуң чогуур хемчег албайн турары дыка хомудаңчыг.

Аныяктар кижизидилгезиниң темазынга солун арынга авторлар чугула айтырыглагны көдүрүп турар. Оларның шуптузунга каттыжар мен. Хоорайда автобустан доктаар черлерде пассажирлер дыштанып олурзун дээш аагдайларны кылып, оон чанында бок октаар урналарны тургускулап каап. Ол аар сандайлар, урналар оларга шаптыктап турар чүве-биле демей-ле, ойтур октагылап каан чыдар боор-дур. Ону кымнар үреп турарыл? Улуг назылыг, чүве билир кижилер мындыг чүве кылбас. Ол дээрге элээди оолдарның кылып турар херээ-дир.

Элээди оолдар, уруглар дыка орайга чедир кудумчуларга мыт-шимээн үндүрүп. подъездилер шалчыгештеринге таакпылап, почта хааржактарынга суп каан солуннарны уштуп ап, ора соп, харын-даа өрттедип турар таварылгалар бар. Бо фактылар ада-иелерниң, школа коллективтериниң, комсомол организацияларының аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинче кошкак сагыш салып турарын херечилеп турар.

Кызыл хоорайда болгаш районнарда, кайда-даа өөренмейн, ажылдавайн турар элээди оолдар, уруглар бар. Олар апаа-ла чер кезип чоруп турар. Бо чорук оларны үүлгедиг кылырынче албадаптар. Чоокта чаа бир оол № 6 автобус доктаар черге турган аныяк уругнуң карманындан акша оорлап чыда, шагдаа ажылдакчызынга туттурган. Чамдык оолдар дачалар үреп, оорлап, анаа хонуп-дужуп турган фактылар бар болгай.

Кудумчу автобустарынга пассажирлерниң сагыза чогуур чурумунуң күүселдези дыка кудуу деңнелде. Соңгу эжиктен кирер, мурнуку эжиктен дужер чурум турда-ла, колдуу аныяктар мурнуку эжикче дыыржып кирер. Кырганнар, чаш уруглуг иелер, эге класс өөреникчилери сыңыышпайн чыдып каар. Автобуска олурар чурум дугайын сагындырып чугаалаарга, «караан орта көр, «күүй» азы «даай»—дижип кыжырырлаа болгай. Ол ышкаш билет чок чоруп турарлар кайы хөй.

Бо бүгү фактылар аныяк-өскенниң аажы-чаңының кааржы-хажагайын, культуразының чавызын көргүзүп турар. Амдыгаштан аажы-чаңывысты экижидип, культураны бедидип албас болзувусса, эде тургустунуушкунга кандыг үлүүвүс киирдивис дээр бис. Аныяк кижи бүрүзү мындыг дивейн-дир мен. аравыста ийи-чаңгыс сарыыл чок кижилерни холга ап, оларның кижизидилгезин дээш демниг хүделир болзувусса, ынчан эки түңнел көстүп болур.

Борис БЮРБЮ

Кызыл хоорай.

2. Иелерниң чүрээн ыстатпаңар

Ие сеткили чаңгыс аай чорбас: аар-берге байдалдарга таваржы бээр, муңгарал-түрегделдиг, өөрүшкү-маңнайлыг-даа болур.

Араганы өйүн эрттир ижер чоруктуң халаптыг багай уржуунуң хайы-биле чаш назынындан чарлып, амы-тынын оскунар улуг-даа, аныяк-даа кижилерниң, пазынында бертик-бежел боор артканнарның, наркоманнар, токсикоманнар болуп, эки тура-биле кадыкшылын үреп, албыстап. кижи төөгүзүнге таарышпас, кара сагыштыг өлүрүкчү чорук кылыр, совет амыдыралдың норма-чижээн бодап билбес, тоор-херексээ чүвези чок, турамык, найыралчы ёзу-чурум билбес кижи төлдерни амгы бо үеде кымнар деп адаар бис?

Каш чижектен киирейн. Бо чайын Чадаанага дөрт нештиниң араатанзымы-биле өлүрүглп хоорай төөгүзүнде туруп көрбээн дерзии үүлгедиг-дир. Кызыл районнуң Шамбалыгга ажылындан чанып бар чораан, ийи оолдуң адазы аныяк ажылчын Орлан чүге таварышчык. Улуг-Хемниң Баян-Колга Буян чүнү үүлгедип туржук. Мырыңай чоокта чаа «Тиилелге» совхозка ийи алышкының чогушкаш бижекгежип алганын чүү деп тайылбырлаарыл?

Чер-черде болуп турар коргунчуг болуушкуннарны дыңнааш, ие кижиниң чүрээ аарыыр. уйгу* келбес боор-дур. Хөй чылдарда чонну ажы-төлүн эртем-билигге өөредип келдим, ие кижи болгаш чүгле боттуң ажы-төлү, оларның келир үеде салым-хуузу дээш дүвүреп чоруур эвес. бүгү аныяк-өскенниң медерелдиг кижизидилгези дээш сагыш аарып чоруур кырган мен. Пенсияже үнзүмзе-даа, Кызылдың медицина училищезинде вахтёрлап, бо хүннерде тон азар черде ажылдап, база-ла чонну ажы-төлүнүң аразында чор мен.

Чоокта чүве. Ынчан вахтёр турдум. Орай кежээ бир аныяк тыва оол эжик соктап келди. Киирбезимге, хөрээм орта теккен. ойта кээп дүштүм. Училищеде сургуулдарның комсомол организациязының секретары Наталья Рыбаковаңың чоогунга турганы эки болган. Ол эвес болза оон ыңай та чүү болур турган. Демги оол четтирбейн барган. Ол таварылганың соонда бир хүн Титов кудумчузунда магазин чордум (ынаар чаасклан кылаштаарындан сестир кижи мен. ынчангаш хевээжеп эштиг чораан мен). Чаңгыс шампанское садып алгаш, ээп чаныл бар чор бис. Үш тыва оол турган чүве, чоокшулап кээривске: «Кырган курактар ону чоор силер. биске талопунар бериңер...» —деп эки. багай сөстер-биле бо-ла келдилер. Адаа турган хөй кижи көрген, олар эвес болза база бирээ болур турду.

Пиво садып турар үеде кандыг ийик, ында аныяк оолдар хөй, дилеңгеп, ээлчег хупаашкан, чаржынчыг мыгажык. Арага садып турар магазиннер чоок-кавызы база-ла ындыг-дыр.

Иезиниң аа судун тоттур ээп озуп, доругуп алгаш, күжүр иезиниң өстүрүп, өөредип амыдыралдың ажык оруунга белеткеп, күш-ажылга кижизиткенин чүге бодавастарыл? Ие кижиниң өөрүшкүзү, чоргааралы —ажы-төлү, ажы-төлүнүң уруг-дарыы-ла болгай. Целер ажы-төлүнге мерген угааны, будуштуг мөзү-шынарны, арыг арыннур талазы-биле кижизиг, чаагай сеткилди бээрлер.

Иелернер сеткилин човатпайн, оларның чүрээн ыстатпаңар!

Монгуш-оол САЛЧАК.

Кызыл хоорай.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың ноябрь 17 четверг
№ 266 (13866)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көпеек.

УЖУДУУШКУН УЛАМЧЫЛАВЫШААН

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Владимир Титов, Муса Манаров болгаш Валерий Поляков оларның башкарганы «Мир» орбита комплекизи ужудуушкунун уламчылавышаан.

Эрткен хүннерде космонавтылар «Квант» модульдуң эртем аппаратуразының дузазы-биле астрофизиктиг шенелделерниң элээн серияларын күүсеткеннер.

Эмчи Валерий Поляков командирниң болгаш бортинженерниң хан эргилдезиниң системазынга бүгү талалыг шинчилелди чоруткан. Ынчаан физиологтуг параметрлерниң бүрүткээшкинин «Гамма-1» дээр хөй функциялыг аппаратураның дузазы-биле боттандырып чорудар.

Геофизиктиг шинчилелдерниң программазын ёзугаар Черниң ионосферазының болгаш магнитосферазының байдалдарын улам ынай өөренип көөрүнүң талазы-биле шенелделерни чорударын планнап турар.

КӨДЭЭНИҢ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНГЕ ДҮРГЕДЭЭШКИН ХЕРЕК

Орёлда ажыттынган ужуражылышкынның кежээки хуралы санал-онал солчулгазы-биле эгелээн.

Долгое районда «Выше-Ольшанский» совхозтуң директору **С. А. Будагов** бистиң совхозувус хайыы черде турар, хөй адырлыг совхоз болур, ындыг совхозтар Орёл облазында, Кара эвес хөрзүннүг зонада хөй деп чугаалаан. Шиитпирлээр айтырыгларывыс болгаш бергедээшкиннеривис чаңгыс. Хөй талалыг ажылдарны кылыры-биле өскээртен он-он механизаторларны, өске-даа ажылдакчыларны киириштирип, хаара тудар ужурга таваржып келген бис. Ыланғыя мал ажылынга кадрлар чедишпейн турган. Ажыы-биле чугаалаарга, амыдырал боду мени аренда керээзиниң чайгылыш чок талалакчызы болдурган. Совхозта он чыл чедир ажылдап тур мен. Ажыл-агыйны кедүрер дээш улуг күжениишкинниг ажылдап келдивис. Материалдыг базаны быжыглап, күш-ажылды организастаарының аргаларын өскертип турдувус, а көргүзүглер оожум өзүп турган болгаш бисти таарзындырбайн турган. Совхоз ажылынга хамаарылганы канчап өскертирил, тоомча чок чорукту канчап ажып эртип, чок кылырыл дээрзин боданып эгелээн бис. Бажыңынга кым-даа эки ажылдаар болгай. Бир чижек бо. Бистиң совхозта М. И. Дорофеев 2 инектиг, 3 хаван оолдуг, 20 шаа ары өглүг. Инек бүрүзүнден 6000 килограмм сүттү ап турар, а картофель дүжүдүн гектарже шилчидерге 400 центнер чедип турар. Бистиң Орёл облазында виноградты болгаш дынняны безин тарып өстүрүп турарын айтыр апаар. Бажыңынга тергиин эки, совхозунга — ортумак ажылчын болуп турар. Михаил Иванович, чүге совхозка багай ажылдап турар силер деп оон айтырган бис. Совхозка ажылдаарга ажыы эвээш-тир, чүге дизе совхоз 70 рубльден эвээшти төлевес, ийи чүстен хөйнү бербес деп, ол харыылаан. Кижилерниң ажылга сонуургалын канчап бедидериниң дугайында бүгү партия организациязы-биле кады бодап эгелээн бис. Биске ол айтырыг ам билдингир апарган. Кол-ла чүве — ол дээрге аренда-дыр. Ону солуптар чүве чок. Бистиң областа аренда керээзинче эрткен чылдан эгелеп ханылап кирген. Аренда керээзиниң талазы-биле область семинарындан эгелээн бис. Партия обкомунга ажыл-агый удуртукчузу бүрүзүнүң өөредилгезин чоруткан, агроүлетпүр болгаш партия райкомунуң системазынга кижилерни организастаан, экзаменнерни хүлээп алган. Аренда керээзиниң идеязы биске база таварышкан. Партия организациязының секретары-биле бажыңнар кезип чорупкан бис. Кижилерни тып ап, оларны бүзүредип шыдаан бис. Эрткен чылдың ноябрьда мал ажылынга 4 аренда звенозун организастадывыс. Ындыг дээштиг болу бээрин бодум безин манаваан мен. Аренда чазылган чалгыг-биле дөмей болган. Аренда звеноларының ийи ай ажылдааның соонда, сүт саап алыры бир бүдүн чартык катап өскен, а немелде деңзизи —ийи катап. Чарыгдалдарның эвээжээни-биле чергелештир арендаторларның орулгазы өзүп турган. Биргээр чугаалаарга, дириг чижектер артык сөс чокка-ла аренда керээзиниң ажыктыын өске ажылдакчыларга бүзүредипкен. Бо айлар иштинде совхозта бүгү чүве хайнып, дирлип эгелээнзиг-даа. Хуула сонуургалга чүгле материалдыг эвес, мораль талазы-биле оон дээп турарындан болган. Декабрьда бис аренда звеноларын тургузар талазы-биле ажылды чорупкан бис. Ындыг звеноларның кежигүннери боттары таарржыр улусту шилип ап турган. Бо чылдың январьда бүдүн совхоз аренда керээзинче шилчээн.

Салбырлар болгаш бригадалар орнунга бөгүн совхозта 3—7 кижиден тургустунган 37 аренда коллективтерин тургускан. Оларның тозу — өг-бүле коллективтери. Ындыг коллективтерге күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин болгаш баллдарны санавас, дыштаныр хүннерниң болгаш шелээниң графигин тургуспас. Өг-бүле ону боду шиитпирлээр. Чаа хамаарылгаларны күзевес кижилер база бар болган. Мехмастерскаяның ажылдакчылары ынчанган. Бүгү назынында олар шалыны ап келгеннер, ажыл барда, чокта-даа акша эккел дээш орар. Бүдүн совхоз керээже шилчээнде, олар чааскаан арткан, бис оларга тайылбырлап, чаа күш-ажыл төлевирин сүмелээн бис. Үнүш, мал ажылында көпеек бүрүзүн бис шупту санап өөренир ужурлуг бис. Ийи ай дургузунда 40—50 рубль ап бергедештивис. Мастерскаяда ажылдакчыларның санын кызыргаш, керээ чарып алган бис, ам эки ажылдап турарлар.

Эргелел аппарадын дөртенден он тос чедир кызырдывыс. Он ийи специалист эң баштай аренда коллективтеринче ажылдап чоруткан нар. Эргелел ажылдакчылары амгы үеде совхозта аренда звеноларын хандырып, технология, материал-техниктиг хандырылга айтырыгларын, продукция сайгарылгазын шиитпирлеп турар кооперативтер болуп турарлар. Оларның төлевирин орулгадан санаашкыннар нормативтерин дамчыштыр чорудар. Мурнунда 5200 баш хаван тудуп турган фермага 53 кижи ажылдап турган болза, ам ол ажылды 23 ажылдакчы азы 8 аренда звенозу кылып четтигип турар. Хаваннар чемгерилгезинде дөрт өг-бүле звенозу бар, өг-бүле бүрүзү 700—800 башты ажаап, чыл дургузунда 100 тонна чедир эътти бүдүрүп турар. Моон мурнунда чаңгыс ындыг кажаага 5—7 кижи ажылдап, 25—30 тонналы бүдүрүп турган.

Дүүн чаа-ла ажыл-агыйга кадрлар чедишпес турган болза, ам совхозтуң хосталган 60 ажылдакчыларын канчаар ажыглаарының дугайында айтырыг туруп келген. Аъш-чем комбинадының тудуун доозуп, далган дээрбезин, совхозтуң түүйбү заводун тудуп турар бис. Аренда коллективтериниң аразында экономиктиг харылзаалар бедүүн болгаш ажык, олар садып алыр база садар деп утказыг принциптерге үндезилеттинген. Арендаторларга план-даа, бот-орулга-чарылгалыг онаалдалар-даа, чарыгдалдар лимиди-даа бербейн турар бис. Олар чүгле ийи көргүзүг билирлер: санажылга болгаш план-учет өртектери. Баштайгы учет болгаш звенолар аразында санажылга шупту чек дептеринче шилчиттинген, ону хүннүң-не база көпеекке чедир санаар. Чүгле саазыннар безин бүдүн чартык тоннага эвээжээн.

Арендаторлар боттары боттарынга шалыны санааш, ведомосту бухгалтерге бээрлер. Бүгү категорияның совхоз ажылдакчыларының продукция дээш ажыл төлевирин чүгле санажылга өртектерин барымдаалап чорудар. Санажылга өртектеринче дорт төлевир болгаш немелде төлевирниң бүгү хевирлери, ооң иштинде он үшкү шалыы болгаш ажыл стажы дээш немелде төлевир кирер. Мурнунда экономистер, бухгалтерлер ажыл-агыйның удуртукчузу боду болгаш кол специалистер чүгле шалыы биле немелде төлевирни санаарынга ейлежип турганнар. Кым-бир кижини хемчег ап, кым-бир кижини шаңнаар ужурлуг турган. Ам мынчаар санап турар бис: бир эвес сен бирги класстыг, дуржулгалыг ажылдакчызы болзунза, хөй продукцияны бүдүргеш, хөйнү ажылдап ал. Бис рынокка кандыг класстыг ажылдакчызы продукцияны бүдүргенил деп айтырбас-ла болгай бис, чаңгыс аай продукция дээш шуптузунга чаңгыс аай төлеп турар бис.

Бистиң чурттуң районнарындан аңгы-аңгы дыка хөй кижилер биске кээп, улус аренда дээш сеткилинден туржуп турарын канчап чедип алдыңар деп баштай-ла айтырар. Борта аренда керээзинге хамаарылга кончуг чугула. Кажан директор, экономистер, бухгалтерлер специалистер ажылдакчыларны кыйгыртып эккелгеш он беш — чээрби килограмм оваа-оваа саазынныг дузазы-биле бүзүредип, суртаалдап эгелээрин көөрге, халанчыг-даа.

Ынчангаш мынчаар тайылбырлаар: мында силерниң чарыгдалдарыңарның лимиди, мында бот-орулга-чарылгалыг даалгаларыңар бар. Шилчиңер харын, камналга болгаш пландан ажыр кылганы дээш төлевирни алыңар. Мындыг таварылгада арендатор хажызыынче чайлай дүжер, бир эвес саазын хөй чүве болганда, дөмей-ле мегелептер деп коргар. А бис арендаторларга чүгле чаңгыс ама саазын көргүскен бис, боттарывысты оларның орнунга салып, чүгле эргежок чугула сан-чурагайларны ажыглаарын шиитпирлээн бис. Арендаторга ол материалдыг курлавырларны кандыг өртек-биле садып алырын болгаш белен продукциязын кандыг өртек-биле садарын билири чугула. Чүгле бо ийи сан-чурагай анаа чугула. Мындыг таварылгада олар моон соңгаар оларны амыдыралга кым-даа мегелевес деп чүвени билир.

Ажыл-агыйга аренда керээзи чүнү бергенил? Эрткен чылдың чогуур үези-биле деңнээрге, ниити продукция бүдүрери 59 хуу өскен, инек бүрүзүнден он айда сүт саап алыры 640 килограммга улгаткан. Сактырга, чоокта чаа-ла чылда үш муң литр саалда дугайында күзеп турдувус, а 10 ай иштинде 3500-тү саап алган, немелде деңзи ийи катап өскен-дир. Бо чылын 400 тонна эът садар планныг турганш, бис амга чедир 530 тонналы күрүнеге саткан болгаш чыл төнчүзүнге чедир ам-даа 100 тонналы садар бис. Бүдүрүлгениң орулгалыы 54 хуу чедир өскен. Ажылдакчы бүрүзүнге хамаарыштыр 16 муң рубльдиң продукциязы бүдүртүнер. А эң-не кол чүүл кылдыр, кижилерниң хөөнүнде, сагыш-сеткилинде өскерилгени мен кол тииделге деп санаар-дыр мен. Кижи бодунуң ажыл-херээниң ээзи болу берип турарын көөрге, өөрүнчүг-дүр. Чоокта чаа мээң дайын хоочуну келди. Боттарывын бажыңындан маңзаларны фермага сөөртелге кылыр дээш аппарып турарын ол дыңнатты. Бир эвес бажыңга маңзалар херек чок чүве болза, кижи ону чүге садып ап турар боор.

Аренда кедээде калбак фронт-биле шаап халдап турар. Бистиң районда бүгү ажыл-агыйлар долузу-биле арендалыг ажылдап турар. Ол дээрге «Заря мира», «Искра» колхозтар, «Луганский» совхоз-тур. Бөгүнде арендатор кедээде эң кол кижи ол, бүгү-ле айтырыглар ону долгандыр шиитпирлеттинип турар. Январь 1-ден эгелеп бистиң районда ажылдап турар шуптузу арендалыг харылзаалар-биле холбашкан апаар. Арендалыг харылзааларның хевирлери база аңгы-аңгы болур. Районда бо чылдың эгезинде безин арендаже киргеннер ооң мурнунда чылдан чылче мурнакчылар боор турганнарын ажып кааптыкан. Районда бистиң совхозтан ажылдап чоруткан ажыл-агыйлар удуртукчулары бар, олар 5-5 чыл-даа четкен. Олар ажылдап турган ажылдарын зарыг дээш азы өске-даа кандыг-бир чылдагаан-биле каарын бодап турдулар, а ажылын канчап каап тар боор? Эрткен чылын ол ажыл-агыйларга арендаже шилчилгени кылган. Ам мынча деп турлар: бис орук чогунга баш муңгаштанып турдувус, а ам орук ажыттынган, бис каалама асфальтылаан орукка үнүп келдивис. Продукция көвүдээн, ынчангаш сеткил-хөөн эки апарган.

Аренда улам ханылап турар. Бисте ам арендалыг харылзааларның ийиги дескиинин чорупу турар деп чугаалажып турар-дыр. Бо хүннерде биске он бир билдирипшкин кирген. Ында черни арендага бербишаан, 25-30 инек тудар улуг эвес өг-бүле фермаларын тургузарының дугайында дилеглер кирген. Ол ажылче бис кирипкен бис, ам безин кажаа-хоралааларны чедир туткан. Ийи-үш ай дургузунда экономиктиг харылзааларны үндезилеп кылып, соң соонда частан бээр өг-бүле фермаларын калбаа-биле тудуп эгелей бээр бис.

Өг-бүле фермазы кедээниң бүгү айтырыгларын шиитпирлээр. Бир дугаарында — уруглар кижизидилгези. Ийиде — хостуг кижиниң хостуг күш-ажылы. Ажылче баарда үш километр чоруп турбас сен: бажыңың-даа, фермаңдаа бо, чаңгыс черде. Анаа саналга техниказынга чедир бедик механизастаан бедик бүдүрүкчүлүг технология турар. Ынчангаш өг-бүле фермазы үш, үш бүдүн чартык муң эвес, а алды-чеди муң килограмм сүт саап алыр деп сорулганы салып шыдаар. Ындыг ферма кижиниң бүгү аргаларын ажыдар.

Совхозтуң партия организациязы ындыг арга-биле бүгү кагдынган, оон мурнунда хөгжүлде чок деп турган суурларны катап тургузар дугайында шиитпир хүлээп алганын күш-ажылдың, дайынның хоочуннары, пенсионерлер дыңнап кааш, чедип кээп, байыр чедирип, мынча деп турган: кыраан-даа болзувусса, дузалажыр бис. Октаттынган черлерни катап диргизип көрүңер. Ынчалдыр бис бүгү хөгжүлде чок чыткан суурларны катап тургузарын бодап турар бис. Аныяктар безин кээп эгелээр. Крымдан безин кээп турар, ийи өг-бүле келди, ферма алгаш, ажылдаарлар.

Арендалыг харылзаалар дугайында чугаалап тура, мен, совхоз директору [illegible] болганымда, арендалыг харылзааларга хамаарыштыр дүвүреп турарым хөлчок. Аренда —экономиктиг реформа-дыр. Ынчалзажок арендага экономиктиг эвес хамаарылга илереп турар. Мен оон мурнунда чугааладым, биске кээп турар кижилер хөй. Ынчаарга оларның шуптузун дүвүредип турар кол чүүл — арендаторларның эң-не бедик ажыл төлевири болуп турар-дыр.

Кажан бис ТК-га арендаторлар-биле ужуражылышкынга чорувуста, Е. С. Строев чүве чугаалааш, санажылга өртектерин шилип алырынга эртемденнер шын утланыышкынны бээр үези келген деп айыткан. Ооң соонда Белоруссиядан совхоз директору чүве чугаалааш, СЭКП Орёл обкомунуң бирги секретарының айтырыынга мындыг харыы берди: эштер, көпеек санап орбайн көрүңер. Чөвүлел хурал соонда аңаа чеде бергеш, көпеек санап орбаңар деп чүл ол деп айтырдым. А ол мынча диди: санажылга өртектерин кым тургусканыл? — экономистер. Канчаар тургусканыл? — ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң сүмелерин ёзугаар.

Бир эвес бис ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң санажылга өртектериниң талазы-биле сүмелерин удуртулга болдурар болзувусса, моон соңгаар аренда деп чүвени көрбейн баар бис деп сестип тур мен. Чүге дээрге? Чүге дээрге, чижээ, кандыг-ла ындыг чылдагааннарның хараазы-биле бир центнер немелде деңзиниң бот-үнези 1000 рубль апаар. Сүмелерде айтып турары мындыг: немелде чарыгдалдарның 25 хуузун ап кааптыңар, оон артканы шуптузу —санажылга өртээ ол. Азы 25 хууну ап каантарга, арткан 750 рубль—санажылга өртээ ол ышкажыл. Арендатор керээни чарып алгаш, ийи ай ажылдааш, 40-50 муң рубльди ажылдап алыр. Удуртулга, экономистер ол акша түңүн бербес. Ынчаар орта ол база катап мегелеп кагдынар, моон соңгаар-даа мегелээр силер деп чугаалаар. Ындыг таварылгаларны билир мен, ынчангаш мынаар кичээнгейни угландырып тур мен.

Белоруссиядан ол директорнуң ажыл-агыйында, сөөлүнде барып илереэни-биле, бүдүрүлге көргүзүглери ортумак хемчээлдиг турда-ла, арендаторлар 28 муң рубльди ап турган-дыр.

(Уланчызы 2-ги арында).

1988—1989 ЧЫЛДАРНЫҢ КҮСКҮ БОЛГАШ КЫШКЫ ҮЕЗИНДЕ МАЛ АЖЫЛЫНЫҢ ПРОДУКТУЛАРЫН БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИРИНГЕ БАР АРГАЛАРНЫ УЛАМ ДОЛУ АЖЫГЛААРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА КОММУНИСТЕРГЕ, ФЕРМАЛАР АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИНГЕ, ЧУРТТУҢ АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИНИҢ БҮГҮ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ЧАГААЗЫ

Хүндүлүг эштер!

Эде тургустунуушкунуң чедиишкинниг болуру бистиң улузувус аъш-чем айтырыын шиитпирлээри-биле колдады холбаштырып турар. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының чоокку чылдарда эки шынарлыг чем продуктуларын хөйнү берген турарын ниитилел күзеп турар.

Бо угланмышкында бурунгаарлаашкын бар. Чурттуң чонунуң саны чылдың-на 2,6 миллион кижиге өзүп турзадаа, СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң боол эрткениниң соонда үеде кижи бүрүзүнге онааштыр эът болгаш эъттен кылган продуктуларны бээри 6 килограммга, сүт болгаш сүттен кылган продуктулар — 48 килограммга база 20 ажыг дагаа чуургазынга көвүдээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтыышкыннарынга дүүштүр кедээ ажыл-агыйга болгаш аңаа хамаарышкан адырларга ажылдың кол угланыышкыннары амгы үеде тодараттынган. Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа методтарын шиңгээдири, интенсивтиг технологияны ажыглаары, кедээниң социал чаартылгазы, кедээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып кылырының, шыгжаарының болгаш садып сайгарарының амгы үедеги индустриязын тургузары ында көрдүнген. Айыттынган пландарны херек кырында боттандырары чурттуң аъш-чем курлавырын өстүрер арганы бээр болгаш чонуң чем-биле хандырылгазын экижидер. СЭКП ТК-ның 1989 чылдың эгезинде болур Пленуму аграр политиканың кол-кол айтырыгларын чугаалажып көөр.

Бо удаада чугаа болза бистиң соңгаарладып болбазывыс сорулгаларның дугайында боор турар. Чурттуң хөй-хөй районнарында аъш-чем хандырылгазы эң чидиг айтырыгларның бирээзи боор турар. Чамдык девискээрлерде эът болгаш сүт бүдүрери оожум өзүп, а элээн хөй черлерде харын-даа кудулап турар. Ындыг чүүл бирги ээлчегде Таджикистанга, Калмыкияга, Башкирияга, Красноярск крайга, Псков, Калининград, Днепропетровск, Николаев болгаш өске-даа областарга хамааржыр. Украинада, Казахстанда, Соңгу Осетияда база Архангельск, Омск, Сахалин областарда болгаш оон-даа өске чамдык ажыл-агыйларда сүт бүдүрери база немелде деңзи алыры амгы үеде—күскү айларда кудулап эгелээн болгаш чылдагаан чок черге мал бажы кудулап турар.

Малды янзы-бүрү чемнер-биле хандырарында нарын байдал тургустуна берген. Поволжьеге, Уралга, Барыын Сибирьге болгаш Казахстанга болган кандаашкынның уржуундан, а ол ышкаш мал чеми бүдүреринге болдунган улуг частырыгларның, мал чемнери белеткээриниң технологиязын хажыдып турганының түңнелинде сиген, сенаж болгаш силос эрткен чылда турганындан эвээш белеткеттинген. Мал чеминге ажыглаар тарааны чедир алдынмааныңдан байдал улам нарыылап турар. Мал ажылының продуктулуг чоруун кудулатпас, эът, сүт болгаш дагаа чуургазын эрткен үеде турганындан хөйнү бүдүрер төлээде кончуг күжениишкинниг ажылдаар апаар.

Ындыг байдалдарда коммунистерге, фермалар ишчилеринге, чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң бүгү ажылдакчыларынга мал продуктуларын бүдүрерин көвүдедири-биле бүгү курлавырларны болгаш аргаларны долу ажыглаар база эгелей берген кыштаглаашкынның бергедээшкиннеринге удур бедик организастыг чорукту, күш-ажылчы болгаш технологтуг шыңгы сагылга-чурумну тургузар дугайында кыйгырыг үндүрери чугула апарган деп, партия Төп Комитети санаан.

Кыштаглаашкынның баштайгы хүннеринден эгелеп бүгү фермаларның болгаш комплекстерниң, мал чеми белеткээр цех болгаш кухня бүрүзүнүң үзүктел чок ажылдап турарын чедип алыры чугула. Мааңа кандыг-даа таварлаашкын турбас ужурлуг, чүге дээрге үени чидирери — продукцияны чидиргени ол болур. Кышка белеткээн мал чемнерин идегелдиг камгалаар болгаш ажык-дыжы ажыглаар херек. Чогуур бериимчени алыры-биле тудум мал чеми бүрүзүн камныг ажыглаар. Продукцияның единицазынга онааштыр концентраттар чарыгдалын эвээжедири, малга бээр тарааны аймаан белок-витаминниг болгаш өске-даа холуксаалар чокка база эки хайындырып белеткевейн малга бээрин болдурбазы кончуг чугула. Ону барымдаалаар болза эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турганш, хөй продукцияны ап болур.

Керээниң янзы-бүрү хевирлерин, аренда харылзааларын база кооперацияны шиңгээдири, колхозтарның болгаш совхозтарның долу бот-орулгачарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгезин ниитизи-биле доозары —фермаларның продукциязын көвүдедирин чедип алырының эң кыска оруу.

Ажылдың чаа аргаларынче шилчээн коллективтерниң ажыл-херектиң ёзулуг ээлери апарганы болгаш улуг харысалгалыг, тывынгыр болгаш инициативачи ёзу-биле ажылдап турары билдингир.

СЭКП ТК-га чоокта чаа болган ужуражылышкынның киржикчилери аренданы янзы-бүрү хевирлер-биле, социал-экономиктиг байдалдарның аңгы-аңгы онзагай чүүлдерин барымдаалап көрүп турганш, дидими-биле, улам кызымаккай ажыглап шиңгээдиринче агроүлетпүр комплекизиниң бүгү ажылдакчыларын кыйгырганнар. Партияның организациялары, улус депутаттарының Советтери, ажыл-агый удуртукчулары болгаш специалистер кижилерниң инициативазынга делгем орукту ажыдар, оларның ажыл-агыйны чаа ёзу-биле башкарып чорударынче чүткүлүнге бүгү хемчег-биле идиг бээр ужурлуг. Чер болганынга дараазында чүүл дүрүм болган турар ужурлуг: бир эвес коллектив азы өг-бүле колхоз-биле, бүдүрүлге-биле аренда харылзааларын тургузар деп шиитпирлээр болза, эъттиң, сүттүң, өске-даа продукцияның хевирлериниң курлавырларын дүрген улгаттырары-биле оларның черни, малды, техниканы ажыл-агыйга алырынга кым-даа шаптыктаар эрге чок. Малды, ыланғыя хаваннарны, куштарны өстүрүп, семиртир азыраар, сүт бүдүрер талазы-биле колхозтар, совхозтар-биле чурттакчы чоннуң аразынга керээлиг харылзааларны калбаа-биле ажыглаар херек.

Фермаларга чедиишкиннерни чедип алыры саанчыларның, малды болгаш кушту чемгерер талазы-биле операторларның, хойжуларның, ортумак звенонуң ажылдакчыларының, специалистерниң, бо күжениишкинниг үеде ажылдарның кол-ла кезээн үүктеп турар мал ажылының бүгү ажылдакчыларының ак сеткилдиг ажылындан шиитпирлиг-биле хамааржыр. Силерниң кижи бүрүзүнден бедик харысалга, профессионалдыг мергежил, ажыл-херекти сонуургал-биле көөр чорук негеттинип турар-дыр, эштер.

Эки организастаан чарыш, маргыжыышкын ёзузу мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедиринге идиглиг болур. Ажыл-агыйларның, фермаларның бот-боттарының аразынга хыналдаларны кылыры, малчыннарның хүннерин үргүлчү эрттирип турары ажыктыг дээрзин дуржулга бүзүредип турар. Хожудап турар фермаларны тодарадыры, оларга эргежок чугула дузаны көргүзери кончуг чугула.

Бир эвес мал ажылы оларда фермаларның идегелдиг болгаш быжыг турушту ажылдаары хамааржыр ындыг улус ажыл-агыйның адырларының ажылдакчыларының херек кырында доктаамал сагыш салыр чүүлү болу бээр болза, чүгле ынчаарда кыштаглаашкын эки, үстүүшкүннер чок кылдыр эртери хандыртынган туруп болур. Оларны электри энергиязы, одаар чүүл, механизация чепсектери, мал чемнеринге шынарлыг немелделер болгаш эм-таң аймаа-биле хандырарынга үзүктелиишкиннерни кылып болбас. Кедээ ажыл-агый машиналарын кылып үндүрер бүдүрүлгелерниң, аъш-чем, балык, химия, медицина үлетпүрүнүң, энергетика албаның коллективтери кедээниң чагыгларын күүседир чорукту бирги черге сорулгазы кылдыр көөр ужурлуг. Совет органнарының хүлээлгези — ол айтырыгларны кичээнгейниң төвүнге негеделиг болгаш доктаамал тудары.

Чиг эътти чудурүп чорударының, хүлээп алырының болгаш мяк болбаазырадып кылырының, бедик шынарлыг түңнел продукцияны эң хөйнү алырының, оон чидириин баш удур болдурбазының, хереглекчиге чогуур үезинде чедирериниң талазы-биле демниг кады ажылды организастаарының дугайынче онза сагыш салыр херек. Кедээ районнарга, ылаңгыя улуг-улуг хоорайларның болгаш үлетпүр төптериниң чанынга колхозтарның, совхозтарның, продукция болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң, садыг организацияларының чанынга долу бот-орулгачарылганың база эки тураның кооперастаашкынының принциптеринге үндезилеп продукцияны бүдүрерин, белеткээрин, болбаазырадырын болгаш сайгарарын улам ажыктыг кылдыр чорудар арганы бээр чаңгыс аай бүдүрүлге-экономиктиг комплекстери дидими-биле тургузары эргежок чугула.

Аъш-чем продуктулары-биле чонну хандырарын экижидери тус-тус чериниң курлавырларын улам долузу-биле ажыглаарындан шиитпирлиг чергелиг хамааржыр. Чер болганынга азырадыкчы хөөннерни дазылындан үзүткаар, республика, край, область бүрүзүнүң чурттакчыларын продукцияны чер-черге бүдүрүп үндүрерин көвүдеткеш, аъш-чем бараанары-биле эң долу хемчээлдиг кылдыр хандырар херек.

СЭКП ТК-ның онзалап демдеглээри болза: бо бүгү сорулгаларны шиитпирлээри кедээге, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге салдынган сорулгаже угланган организакчы болгаш политиктиг ажылдан дорт хамааржыр.

Партия комитеттери, улус депутаттарының Советтери, профэвилел болгаш комсомол организациялары, ажыл-агый удуртукчулары күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери-биле кады фермаларда-ла ажылдап турар бүгү-ле кижилер сагыш салыышкынны болгаш кичээңгейни эскерген турарын хандырар херек. Оларга чер болганга садыг-найма, медицина, культура талазы-биле эки хандырылганы, амгы үениң бүдүрүлге хандырылгазын тургузар, изиг чемни, калбак хереглелдиң бараанарын садарын организастаар херек.

Мал ажылында партия, комсомол организацияларының болгаш белүктериниң инициативтиинден, дайынчы арга-шиңгээзинден база хөй чүүлдер хамааржыр. Бүдүрүлгениң эң шиитпирлиг участоктарын коммунистер, комсомолчулар, эң бедик мергежилдиг ажылдакчылар-биле быжыглаары негеттинип турар. Удуртукчуларның, специалистерниң кижилер-биле дорт ужуражылышкыннары, тургустунуп келген айтырыгларны шалыкын үге шиитпирлээри, эки тургускан бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге ажыл-херектиң эргежыктарынга идиглиг болур.

Малчыннарның, болбаазырадыр үлетпүр ажылдакчыларының чарыжының чоруп турарын солуннарга, телевидениеге болгаш радиога үргүлчү чырыдып көргүзери, эң эки ажыл-агыйларның, өг-бүле болгаш керээлиг коллективтерниң, бүдүрүлге мурнакчыларының дуржулгазын шалыкыны-биле илередири, четпестерни принципиалдыы-биле сойгалаары эргежок чугула. Чер-чериниң солуннарынга фермаларының, ажыл-агыйларның, районнарның, а республикалар болгаш төп солуннарга — областарның, крайларының болгаш республикаларының ажылының түңнелдерин деңнештирип көргүзери дыка ажыктыг. Бүгү-ле идеологтуг чепсектер-биле ак сеткилдиг, эки ажылдың аталдарлыын бедидеринге деткимчени көргүзер, фермаларга арагалаашкын, самчыгдаашкын, немей меге бижиишкиннер, сагылга-чурум болгаш корум-чурум үрээшкиннери-биле эптеш чок демиселге хөй-ниитиниң күжүн мөөңнээр херек.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, амгы кыштаглаашкын эки бодаттынган, харысалгалыг шиитпирлерни, күжениишкинниг ажылды негеп турар-дыр, хүндүлүг эштер. Чурттуң мал ажылы амгы кыштаглаашкын үезинден кошкааган эвес, а улам-на быжыккан кылдыр үнер ужурлуг, ынчангаш ол чорук кол чүүлдү — аъш-чемниң боттуу-биле немей өзерин болгаш аңаа үндезилээш, кижилерниң аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер чорукту чедип алыр арганы бээр. Ол дээрге, бистиң иштики политикавыстың эң кол айтырыы-дыр.

Фермаларның коммунистери, бүгү ажылдакчылары, колхозтарның, совхозтарның, продукция болбаазырадыр болгаш хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның коллективтери, партия, совет, профэвилел, комсомол организациялары мал кыштаглаашкынын эрттирери дээш бедик харысалгалыын көргүзер, мал ажылының продуктуларын бүдүреринге боттуг немелде өзүлдени хандырар болгаш оон-биле аъш-чем айтырыгларын үзе шиитпирлээрин дүргедедир дээрзинге бүзүрелин СЭКП Төп Комитети илергейлеп тур.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ

КӨДЭЭНИҢ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНГЕ ДҮРГЕДЭЭШКИН ХЕРЕК

(Уламчызы. Эгези 1-ги арында).

Арендаторга ажылдап ап болур болгаш совхоз бүдүрүлгезинге орулганы киирер шак ындыг экономиктиг харылзааларны ажылдап кылыр херек. Чүгле шак ындыг арга-биле бо айтырыгларны шиитпирлеп болур.

Арендалыг кереэ ёзугаар ажыл бисте чүгле чаңгыс көдээ ажыл-агый чылының дүргүзүнда чорупп турар. Совхозтуң бүгү ажылдакчылары болгаш коммунистери амгы бо үе-чадада ажыл-агый чорудулгазының шын хевири ол деп санап турар. Ол чүгле продукция бүдүреринге кевүдедир арганы берип турар эвес, а харын кижи бүрүзүнүң бодунуң ажылдаар черинге төлептиин бадыткаар деп санап турар. Бис шуптувус аренда кереэзин ажыглап киирер талазы-биле Төп Комитеттиң чайгылыш чок шугумун, партия обкомунуң, райкомнуң шудургу ажылын шын деп санап турар бис.

Орёл районнуң «Красное Знамя» колхозунуң арендалыг коллективиниң удуртукчузу **Ю. В. Леничев** мындыг бодалдарын илереткен:

Колхозка мен улуг инженер болуп ажылдап турумда, миннип көрейн, бодумнуң ажыл-херээмге ындыгла сеткил ханмайн турдум, чүге дээрге түңнел кол кезиинде чүгле чаңгыс менден хамааржыр эвес болгай. Херек кырында алыр болза, инженер ажылдакчылар хандырыкчылар рольдуг ындыг турду. Септелге-техниктиг бүдүрүлгеге чеде бээр сен — ол азы бо артык кезек чок болур. Хөөн карартыр мындыг бодалдан чарылбас чүве: механизаторлар сени манап, дүвүреп турар, а сен чүнү-даа бүдүрүп чадаан.

Кажан областа арендалыг баштайгы коллективтер тыптып кээрге, мен бодум база шенеп көрүүмзе деп бодалга кирдим. Ынчан-на ол дугайында хөйнү номчаан, дыңнаан турдум, ынчангаш аренда тараачынның черин ээзи болдурар, күш-ажылдың түңнелдери бир-ле дугаарында арендаторларның боттарындан хамааржыр деп билип турдум. Бодалдарым дугайын механизаторларга чугааладым, олар мени деткээн.

Чыл эгезинде бис колхоз баштаар черинге долу тарылга ээлчештирилгелиг чигир свёклазы өстүрер талазы-биле 9 кижи составтыг арендалыг коллективти тургузар дугайында билдириишкин киирген бис. Колхоз баштаар чери, партия организациязы чүүлдүг деп деткээн. Биске 1034 гектар тарылга шөлүн, эргежок чугула көдээ ажыл-агый техниказын болгаш дериг-херекселдерин, 205 муң рубль ниити түңнүг өске-даа бүдүрүлге фондуларын хүлээдип берген. РАУК, ажыл-агыйның специалистери эргежок чугула санажылгаларны кылырынга дузалаан, ниитизи-биле олар бистиң удуртулга болдуруп ажылдаарывыс ужурлуг санажылга өртектерин тодарадырынга дузалашкан чүве. Мен бодум, өске-даа механизаторлар экономиканың үндезиннерин өөренир ужурга таварышкан бис.

Часка чедир бүгү техниканы белеткеп алган бис, хову ажылдарын организастыг эрттирген бис, а ол-ла бүгүнү боттарывыстың күжүвүс-биле кылдывыс. Ооң мурнунда чылдарда ол ажылга хоорайдан 15-тен эвээш эвес механизаторларны хаара тудуп турган.

Аренда кижилерниң ажыл-херекке хамаарылгазын карарака кезулдур-ле өскертип эгелээн. Кижи бүрүзүнге кылып турар ажылдарның шынары хамаан чок чүве эвес апарган. Механизаторлар техникага хумагалыг, камналгалыг апарган. Бо бүгү эки түңнелдерни берген. Күш-ажылчы кадрлар, ылаңгыя механизаторлар кезээде челишпес бистиң ажыл-агыйывыска эң эки чылдарда безин тараа чылдазы гектардан 12—13-ле центнер боор турган, а бис чүгле бо чылда безин гектардан 30 центнер дүжүттү ап шыдадывыс. Өске-даа культураларның дүжүткүрү бедээн.

Продукция бүдүреринге чарыгдалдар эвээжээнинге көрүп турар бис. Бир центнер тарааның бот-үнези 6 рубль, чигир свёкланың— 2 рубль 50 көпеек болган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ийи ажыг катап улгаткан болгаш коллективтиң кижи бүрүзүнге онаалтыр ажылдап кылыышкын 44 муң рубль болган. Ажыл-агыйның экономиказын быжыглаарының оруу — чогум-на аренда ол деп чүвеге бис ам бүзүрээн бис, ол бисти ёзулуг ээлер кылып турар. Чогум-на ынчангаш биске аренда кыска хуусаалыг кампания эвес.

Тарылга ээлчештирилгезиниң оода ийи долу эргилдезин эртер дээш бис колхоз баштаар чери-биле 1989 чылдан эгелеп 8 чыл хуусаалыг кереэни чарып алган бис. Ам безин черниң структуразын кижилер талазы-биле ажылдарны эгелеп, эки шынарлыг үрезиннерни белеткеп тур бис.

Биске ийи айтырыглар турганын чажырбас мен. Чижээ, санажылга өртектерин киирип турда, ооң эң таарымчалыы шилип алдынган бе деп сезиглелдер турду. Улгаттырган өртектер азырадыкчы хөөннерни тывылдырар, ажылдап алдынмаан акша-хөреңгини алыр арганы бээр, а кудулаткан өртектер — хөөн калдырар, харын-даа коллективтиң бузулуп дүжеринге чедирип болур болгай. Бис бо талазы-биле кончуг хынамчалыг сайгарып көрүп турдувус, ам бистиң сезиглелдеривис читкен. Мен мындыг саннарны адап көрейн. Бисте бир центнер чигир свёклазының санажылга өртээ 2 рубль 80 көпеек, а садып алыр өртээ— 6 рубль 20 көпеек. Баштай бодаарывыска, арендаторга ажык чок-даа ышкаш. Ынчаарга кажан санап, боттарывыстың аргаларывысты бодап көөрүвүске, бис эки шалыпныг, а колхоз хөгжүүр, социал, культура, амыдырал тудугларын тудар акша-хөреңгилиг болуру илереэн.

Бис арендады оон-даа ынай хаңылаткан бис. Аренда хөлезизин төлевишаан продукцияны колхозка садып алыр өртектер-биле садар деп шиитпирни хүлээп алган бис. Ону чүге ынчанган бис? Чогум-на бистиң продукциямның шынары база сайгарылгазы дээш сонуургалывысты күштелдирер дээш ынчанган. Чүге дээрге мындыг чүве кымга-даа чажыт эвес-ле болгай: бир эвес мен продукциямны 5 рубль хемчээлдиг санажылга өртээ-биле садыпкан дижик мен, ооң соонда мензэ колхоз ону та кандыг өртекке, та 13 рубльдеп, та 17 рубльдеп садып турзун, ол мензэ кандыг-даа хамаан чок. А ам бис садып алыр өртектер-биле ажылдааш, аренда хөлезизин төлей бээр болзувусса, ниитизи-биле бистиң сонуургалывыс улгадыр. Моортан биске-даа, ажыл-агыйга-даа ажык бар.

Чоорту банкыга боттарывыс агар сан ажыдып алыр болдалдыг бис. Ындыг болурунга чедир боттарывыстың ажылывысты бүгү талалыг сайзыраңгайжыдар бис. Бис өске адырларда ажылдап турар арендалыг коллективтер-биле кереэ чарып алырывыс база эргежок чугула, чүге дээрге олар бистиң-биле база арендалыг кереэ ёзугаар ажылдап турар болгай.

Бистиң колхоз мурнунда мааа чугаалааны «Чүс» программада кирген. Ол программаның боттаныышкынының дүргүзүнда ажыл-агыйга, ылаңгыя социал адырда, хөй чүүлдер кылдынган. 21 квартиралыг бажыңнар, садыг төвү, уруглар сады туттунган. Ам ынчаарга бис ажыл-агыйның экономиказын көдүрерипге аренда чаа күштүг идиги бээр боор дээрзинге бүзүреп турар бис. Чогум-на ынчангаш 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп бүдүн колхоз аренда кереэзин ёзугаар ажылдаар.

Индирде — Знаменское районнуң «Новая жизнь» колхозунуң коллективиниң өг-бүле арендазының удуртукчузу **Е. С. Знаменская.**

Сөөлгү үеде мензэ: хоорай чурттуг кижи чогум канчап көдээ арендатор апарган сен деп, чаңгыс ол-ла айтырыгны үргүлчү салып турар. Шынап-ла, мен хоорайга төрүттүнгеш, өскен кижи болгай мен деп, ол чугаалаан. Тудуг техникумун доозанымның соонда төлевилел институдунга ажылдап турдум. Хостуг хүннерде көдээде төрелдеримге үргүлчү барып турдум. Мензэ анаа артып калгаш, ажылдаксаар күзелим улам-на улгадып турган. Ынчангаш ол талазы-биле 1983 чылда ажылдаар деп шуут-ла шиитпирлээн мен.

Саанчылап ажылдааным баштайгы хүннеринде улуг бергелерге таваржып турганымны чажырбас-даа мен. Сибак-дыдык ферма, механизация-даа чок, мал чемнери чедишпес турган. Ажылды бүгү хемчээли-биле боду күүседириндэ аңаа дузалаары дыка белен болган. Көдээ ишчилерниң хөй кезиинде бар дуржулга, билиг, ажыл-агыйны чорук мензэ чедишпес турганы билдиңгир. Ол бүгүге мен төрел угбам, СЭКП кежигүну Надежда Тихоновна Иванковадан өөренип алган мен. Ооң соонда кады Орёлдуң көдээ ажыл-агый институдунга база кирип алдым. Мээң мергежилим ынчаар-ла чоорту быжыгып, түңнелдер база бедип турган.

Инектен чылда саар сүттүң хемчээлиниң кудү хевээр артып турганын дорту-биле чугаалаар херек. Инектиң сүдү дылында деп чугаалажыр болгай. Чогум-на оон дылының кырынга салып бээр чем чок турган. Чамдыкта мал чемнерин сөөртүп эккелбээн, чамдыкта олар эвээш-даа, шынар чок-даа болурлаар. Ынчангаш бистерниң, саанчыларның бүгү үндүрген күжүвүс хадас бээр турду. Бистер кымдап-даа хамаарылга чок болур дизе. Чогум чүнү кылза эки дээрзиниң дугайында айтырыгны үргүлчү бодап келген бис. Ындыг байдалдан үнерин амыдырал боду — аренда айтып берген. Аңаа бистер боттарывыстың дуржулгавыс-биле бүзүрээн бис. Бистиң 6 кижи составтыг (шупту төрелдер) коллектививис 1987 чылдан эгелээш, 285 гектар черни, 90 инекти, мал кажааларын, көдээ ажыл-агый техниказын болгаш ниити өртек-үнези 320 муң рубль өске-даа көдээ ажыл-агый фондузун арендага алган.

Ам бистер быжыглаттынган шөлден боттарывыстың кылып ап турар мал чемнеривис-биле инектерни долузу-биле хандырбышаан, харын база артыкшылды садып безин турар бис.

Инек санындан-на саап алыр сүттүң хемчээли 1500 килограммга немешкен. Бир эвес аренда кереэзинче шилчииришиң мурнунда бистиң фермага саап алыр сүт 2500 килограммдан ашпайн турган болза, бо чылын Улуг Октябрьның байырдалынга чедир инек санындан-на 4000-4000 килограмм сүттү саап алдывыс. Ооң бир центнериниң бот-үнези 23 рубль болур, ол дээрге арендаже шилчииришиң мурнунда турганындан 7 рубль эвээш-тир. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү үш катап улгаткан. Кордап турар түңнелдерни ёзугаар алырга — кижи бүрүзүнге 39 муң рубль онаажыр.

Колхоз баштаар чери бистиң-биле ай санында-ла сүттүң сайгартынганының херек кырында өртээн ёзугаар санажып турар. Бисте ол ортумаа-биле бир центнер дээш 36 рубль боор турар. Бистер боттарывыстың саткан продукциявыстың өртээндеп алган акшавыстың 34 хуузун ажыл-агыйже киир санап турар бис. Ооң артканы—бистиң бот-орулга-чарылгалыг орулгавыс боор турар. Ажыл-агый-биле бистерниң аравыста санажылганың ындыг системазының дыка бедүүнүн болгаш билдингирин ажыы-биле чугаалаайн. Бистерниң кижи бүрүзү ажылдап-ла алган акшазын алыр деп чүвени быжыы-биле билир.

Бистиң курлавырларывыс ам-даа төнмээн. Ынчалза-даа амгы үеде бар боор турар малдың баш санының генетиктиг аргаларынга үндезилээш, оларның продуктулууну оон-даа улгаттырары дыка берге. Ынчангаш колхозтарның Бүгү-россия чөвүлелиниң даргазы Василий Александрович Стародубцев 100 хунажыннарны биске садарын аазаан чүве. Бир эвес ол бодунуң сөзүнге ээ болур болза, бистер олардан ооң бодунуң комплекизинден ап турарындан 1000 килограмм хөй сүттү саап алырын хүлээнип турар улус бис.

Бистер ол ышкаш чурттап турар чериниске сүттү болбаазыраткаш, быштак кылып эгелээрин организастаарын күзеп турар бис. Бо талазы-биле бистер агроүлетпүр комитединден дузалаарынга идегеп турар бис.

Мен чоокта чаа СЭКП ТК-га болган Арендаторларның бүгү-эвилел чөвүлел хуралынга киржикчи боор чораан мен. Мен оон партияның боттандырып чорудуп турар угланыышкынының шынныынга ханы бүзүрелди алдым. Ол чөвүлел хуралдан алган чүүлдер, чаа байдалдарда ажылдаарының талазы-биле бодумнуң дуржулгам чүгле аренда боттарывысты ёзулуг ээлер кылдыр билип, күш-ажылдың өөрүшкүзүн көөр арганы бээринге бүзүредип турар.

Аренда коллективиниң удуртукчузу, Подзавалово фермазының эргелекчизи **В. Э. Райс.** Урицкий районнуң СЭКП аттыг колхозунга «Комсомольская правда» солуннуң кыйгырыын ёзугаар Казахстандан келген мен деп, ол чугаалаан. Ол чер мензэ дораан-на таарыжы берген. Кижилер эки, эптиг-ээлдек-даа болган. Ногаан бүүрелчиннер, борбак-борбак арга-арыглар тургулаар. Ол черлер дыка чараш болган.

Бистиң колхоз — Урицкий районда эң улуг ажыл-агыйларның бирээзи, чоокку эрткен үеде ол сандаргай ажыл-агыйларының бирээзи боор турган. Ажылдап шыдаар кижилерниң саны ийи-ле чыл мурнунда 150 кижиден ашпайн турган. Орук-чирик-даа чок. Амыдырал-чуртталгага долузу-биле таарымча чок. Ынчангаш кижилер аңгы-аңгы хоорайларже болгаш суурларже тарап чорупканнар. Бажыңнар коданнары каңмылыдар, шагар-оъттар-биле долган турган.

Мензэ барып ажылдаарын сүмелээн Подзавалово фермазынга онза берге байдал тургустунган. Аңаа турган беш бөлүк инектерге чүгле чаңгыс саанчы — 58 харлыг Любовь Ивановна Сопова ол үеде арткан турган. Артканнары наряд ёзугаар кээп ажылдап турганнар. Инектен-не чылда ортумак саалда ол үеде 1850 килограмм турган.

Бистер ол черниң арткан чурттакчылары-биле кады ол ажыл-агыйның, ол сандараан, кагдынган ферманың амыдыралын диргизер ужурлуг турган бис. Областың эң хожудаңгай, ажыы эвээш 100 ажыл-агыйларын эде тургузары-биле холбаштыр тургускан «Чүстүң» программазының улуг рольдуг болганын чугаалаар ужурлуг мен. Оожум-даа болза, чартык шактың иштинде Орёлге чеде бээр арганы берген иделгелдиг орукту салып тургускан. Оон мурнунда аңаа бир-ийи хонук иштинде чораашп чедер турган. Хөй квартиралыг үш бажың, ол ышкаш аңгы-аңгы коттеджтер бедип үнген. Ээлерин чидирген тараачыннар коданнары чаартынып турар. Ийи чыл иштинде 90 квартираны ажыглалга киирген.

Колхозчу өг-бүлелер доктаамал немежип турар болгаш амгы үеде ында ажылдап шыдаар 284 кижи санаттынып турар. Ооң-биле кады ажылдап турарларның чартык кезии — 30 хар чедир назылыг кижилер. Комсомол организациязы өскен. Школачыларның саны 2,5 катап немешкен. Мен бо ажыл-агыйга кээп турумда, мээң уруум школаның 47-ги өөреникчизи турган. Бо чылын Конституция хүнүнге уткуштур 50 орунпуг тергиин эки уруглар садиги дужааган болгаш ол дораан-на дола берген. Келир үеде — клубту, садыг төвүн, спорт комплекизин, а ооң соонда музыка школазын база тудуп тургузар деп турар.

Күш-ажылды организастаарының дешпилтелиг хевирлери-биле болгаш интенсивтиг технологиялар-биле быжыглавышаан, көдээни эде тургузар чорук ажыл-агыйларның экономиказын быжыглаар ажылды дорт чорудар арганы берген. Ооң-биле кады онза идегелди арендалыг өг-бүле кереэзинге салып турган. Чижээ, фермага баштай доктаамал коллективти тургузары, инектерни ажаап-тежээриниң болгаш ашкарып-чемгерериниң чурумун быжыглаары чугула турган. Бистер чогум-на ынчаар ажылдап эгелээн бис. Ылаңгыя бистиң үндүрген күжүвүс мал чемнери белеткээр тускай звенону тургузар арганы берген болгаш ол баштайгы чылдала бүгү малдың баш санын чемнер-биле долдур хандырган. Ол чорук мурнунда үелерде чемнер чогундан харыксырап турган-даа болза, багай эвес инектерниң продуктулуунуң курлавырларын сайгарар арганы берген. Ынчангаш 1987 чылда-ла инек бүрүзүнден-не ортумаа-биле саап алган сүттүң хемчээлин ниити фермага 2948 килограмм чедир өскен болгаш амгы үеде бистер 3600 килограммче үнүп турар бис. Ынчалза-даа ол дээрге, тулган хемчээл эвес-тир. Чүге дээрге келир чылдан эгелээш, бистер, дөрт муңга чедер деп санап турар улус бис. А ооң соонда 5 муң килограмм сүттү саап алыр дээш кызымаккай демисежир ужурлуг бис.

Ону чедип алырының курлавырлары эвээш эвес. 200 кыс бызааны белеткээн. Голштинацияны кылып, мал чемнериниң баазазын быжыглап турар. Чижээ, бо кышка мал бажынга онаалтыр чижеглеп алган концентраттарны сапаваска, 27 центнер мал чеми единицазын курлавырлап алган боор турар.

Аренда кереэзи болгаш бот-орулга-чарылга бистерни бүдүрүлге чарыгдалдарын шыңгыы санап көөрүнче албадаан, чүге дээрге, олар продукцияның бот-үнезинге болгаш бистиң ажылдап алыр акшавыска-даа дорт салдарны чедирип турар болгай. Күш-ажылды интенсификастааның болгаш ажыл-хүлээлгелерни дакпырлаарының ачызында фермада малчыннарның саны 27-ден 17-ге чедир кызырар аргалыг болган. Ынчангаш бистер ийи дүнеки болгаш ийи хүндүскү таңныылдар, бир кочегар, үш слесарь, ферма эргелекчизи чокка-ла, ажылды кылып четтигиптеривисти санап көрген бис. Биригээр чугаалаарга, ферма эргелекчизиниң хүлээлгезин мен күүседип турар кижи болгай мен. Ажылдаарының ийи ээлчеглиг чурумун доктааткан бис.

Ажылдаарының чаа негелде байдалдарының үезинде саап алыр сүттүң кевүдээни-биле чергелештир бүгү экономиктиг түңнелдер база экижээн. Мырыңай чоокта чаа-ла бистиң фермага бир центнер сүттүң бот-үнези 90 рубль чедип турганын чугаалаары безин коргунчуг-дур. Ынчалза-даа бистер ону ам 27 рубль чедир чиигедир аргалыг болган бис.

Бистер чарыгдалдарны үргүлчү санап көөр болгаш ажыл-агыйның иштики акша-хөреңгизи-биле биске чедирген ачы-дуза, материалдыг курлавырлар дээш оон-биле санажып ап турар бис. Бо чылдың эгезинден бээр бистиң счёдувуста 5 муң ажыг рубль курлавыр чыгдынган. Моон алгаш көөрге, аренда кереэзи бодунуң тодаргай түңнелдерин көргүзе берген. Ынчалза-даа чедип алган чүүлдерге доктаавас бис. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, дыка улуг эвес, ооң иштинде өг-бүле коллективтери, дыка улуг ажыктыг боор болур, чүге дээрге ында кижилер салдынган орулгаже бир демниг чүткүлдүг болур. Ынчангаш бистер ам чогум-на оларже кол кичээнгей салыр деп турар бис. Ам безин фермада мал чемгерер ындыг звенону тургускан. Дараазында дүнгүш хунажыннарны ажаап-тежээр звенону тургузар.

Аренда коллективтери шөлдерниң болгаш фермаларның беримчезин улгаттырган, колхозтуң сан-хөө байдалын быжыглаан. Коллектив мурнунда карылгаларлыг турган болза, ам бир миллион рубль чедир орулганы ап турар апарган болгаш ол бот-акшаланыышкынче шилчиир, чээли өрезин төлээрин эгелээр арганы берген. Чижээ, эрткен чылын күрүнеге 600 муң рубльди эгидип берген. Бо чылын ол түң база-ла 700 муң рубль болур, чүге дээрге продукцияның кол-кол хевирлерин бүдүрериниң болгаш садарының пландары чедиишкиннинг күүсеттинип турар.

Бистиң колхозувус — национал составының талазы-биле чаңгыс аай эвес. Ында орустар-биле кады ам украиннер, белорустар, буряттар, татарлар, чуваштар, карачаевтер база ажылдап турар. Мээң националым немец кижи мен. Ынчалза-даа бистер шуптувус чаңгыс аай эп-найыралдыг өг-бүле боор ажылдап, чурттап турар бис.

Чугааны доозарда бистиң арендаторларывыстың чамдык таваржып турар айтырыгларының дугайын чугаалавайн барып болбас. Бистерге улуг өртектиг, күчүлүг техниканы ажыглаары ажык чок боор турар. Чиик, ынчалза-даа бүдүрүкчүлүг тракторлар херек боор турар. Аът-биле сөөртүр косилкалар, грабльдер, андазыннар, хууда саалда аппараттары шагда-ла уттундурган.

Түңнелинде аренда кереэзи дээрге, бистиң көдээниң келир үези болур, ынчангаш ону бүгү талазы-биле калбартып, сайзырадыр херек деп чугаалаар мен. Ол кыска үениң иштинде продукция бүдүрерин дыка кевүдедир арганы бээр.

Бежен чыл назымны көдээге чурттап эртип, мооң мурнунда көдээге боттандырып турган реформаларны көрүп, боттандыржып келген кижи мээң сеткил-сагыжымга бистиң партиявыстың аграр политиказының бо угланыышкыны кончуг таарымчалыг боор турар деп, Тросняяск районнуң «Родина» колхозунда «Костёр» кооперативтиң удуртукчузу **Л. П. Пешехонов** санал эгелээн.

Колхоз бүдүрүлгезинге он харлыымда киржип эгелээн мен. Трактористеп, комбайнерлеп, колхозтуң кол механиги-даа боор ажылдап турдум. 16 чыл дүргүзүнда колхоз даргаладым. Сөөлгү чылдарда көдээ Совет күүскомунуң даргазы турдум. Ол бүгү үеде чер дугайында бодаан сагыш-сеткил мээң угааным-дан үнмейн чорду. Колхоз даргалап турган безин ол ажылымга сеткилим ханмайн турган. Бот-тускайлаң ажылдаарын күзеп турдум, ынчаарга мындыг арганы бербейн турду. Ийи оглум өзүп улгадып ора, дарга ажылынга кайы хире бергелерге таваржып турарымны көрүп келдилер. Ындыг болзажок олар боттарының салым-чолун көдээ ажыл-агый-биле холбаар деп шиитпирлээннер. Олар өөрелээ улуг олгумун калайы база, Тимирязев академиязын доостулар. Николай ону кончуг эки доосхан. Чедип алган мергежилиниң аайы-биле каш чыл ажылдадылар, ынчалзажок ол ажылынга сеткили база-ла ханмааннар. Янзы-бүрү инструкциялар. Чамдыкта тодаргай байдалдарда күүсеттинип болдунмас айтыышкыннар оларга моондак боор, эки ажылдаарынга шаптыктап турду. Оолдарымның ажылга тура-соруу чидип, оларның чогаадыкчы энергиязы өже бээр болду бе деп чүве мени дүвүредип эгелээн.

Өг-бүлевис кежигүннери ол хире шыырак эртем-билиглиг болганда база Төрээн чуртка хөй эки чүүлдерни кылып бээр дээш, оолдарым-биле хөй чылдыг сигенпер үрезинин өстүрер кооператив тургузар дугайын сүмелештим. Чүге ынап-ла ындыг кооперативти тургуза бергенил дээр болза хөй чылдыг сигенпериниң үрезини ажыл-агыйы мал чемнериниң баазазын тургузарында эң кызыы чер боор турар, а оон аңгыда оолдарым болгаш кериим сиген ажылының агрономнары специалистер болгай. Учёт кылыр кижи бисте база бар—кадайым экономист-бухгалтер. А өг-бүлениң эр улузу бистер шуптувус калбак мергежилдиг механизаторлар бис.

Бодаттынып, сүмележип турувуста элээн үе эрткен. Өгедээр бе, эгелевес бе деп айтырыгны сайгарып көрүп, бүгү чүвени санап көрдүвүс, ынчангаш шын херекти эгелээр деп турар-дыр бис деп шиитпирледивис. Май айда ала-менни чурттап орар бажыңынга 14 кижи чыгдып келген, тараачып өг-бүле чумуг-биле ажылдап эгелээр дээш аан.

Районда бисти деткээн, бистиң салып турар сорулгавысты партия область комитеди база-ла чүүлдүг деп санаан. Кооперативти тургускаш, ону «Костёр» деп адап алдывыс. 530 гектар черни биске быжыглап бээр дугайында кереэни «Родина» колхоз-биле чардывыс, уставты райкүүскомга демдеглеттирип бүрүткеткеш, агробанкыда агар санывысты ажыдып алдывыс. Областың Агроүлетпүркүрүму биске садары-биле 3 тракторну, 2 автомашинаны, көдээ ажыл-агыйның өске-даа чепсек-херекселдерин тускайлап берген, үрезин болгаш минералдыг чемишчилгелер, гербицидтер тыптыпын алырынга база дузалады. Хүлээп алган шөлүвүске агрохимиктиг шинчилелди кылгаш, аңаа чугай тектүвүс, чемишчидилгени база кылдывыс. Бок үнүштерни узуткап эгеледивис. 115 гектар хостуг черге чылда бир болгаш ийи удаа кезер кызыл база ак медени, ежаны, костерну, люцерналы тарыдывыс. Ол сигеннер кышка удур эки үнүп келген. Ол бүгү ажылдарны кылырынга база машина-техниканы, үрезин-чемишчидилгелерни садып алырынга 150 муң рубльди чарыдывыс. Ниитизи-биле агроүлетпүр банкызындан 300-350 муң рубльди чээлиге алыр деп пландап турар бис, ол акша-биле үрезин ажаап алыр, арыглаар болгаш кургадыр техниканы садып алыр бис. ГДР-де кылып турар «Е-516» деп маркалыг комбайнны садып алыр бис. Ооң өртээ улуг-ла харын, ындыг болзажок ооң ажаап алыышкынга улуг чидириг болдурбазын билир бис—үш хуудан эвээш эвес. Ажаап алыышкын үезинде үрезин чидирипин эвээжедип тургаш, ол комбайнның өртээн бир чыл болгаш-ла төлептер деп санап турар бис. Ниитизи-биле бүгү алган чээливисти 1991 чылда үзе төлептер бис.

Ажыл-чорудулгавысты чүгле хөй чылда үнер сигеннер үрезинин өстүрери-биле кызыгаарлавас бис. 1989-1990 чылдардан эгелеп аныяк бода малды семиртти азырап эгелээр бис. Ол дээрге районда эң чиик өртектиг эът болур. Чүге дээрге мал чемиңге бистиң бүдүрүп турар кол продукциявыстан үнген артынчы продукция—сиген, саваң, мякина болгаш тараа айма ажыглаттынар. 100-120 ары өөн тудар деп турар бис. 20 ары өө бисте ам бар. Боттарывыс бүжүвүс-биле база боттарывыстың үрезиннеривис-биле районнуң ажыл-агыйларынга хөй чылдыг сигенперлиг мал одарларын болгаш сиген кезер черлерин кереэ чарып турган, кылып бээрин база бодап турар бис. Ол черлерге агротехниктиг бүгү ажылдарны боттарывыс чорудар бис. Амгы үеде техника тургузар аңгар тудуун доозуп турар бис: бистиң техникавыс кончуг улуг өртектиг болгай, а чамдыктарының өртек-үнези үндезин чок улуг. Ооң соонда механизастаттынган шанны тудар бис, мал кажааларын болгаш мал чеми шыгжаар черлерни база.

Бистиң кооператививис чиик-чаагайы-биле тургустунуп келбээн, чүге дээрге ол ажыл чүгле биске эвес, өскелерге-даа мооң мурнунда таваржып көрбээн чаа ажыл болур. Ажыл-агыйның чамдык колхозчулары, специалистери болгаш удуртукчулары бисти чамдыкта элдепсинип-даа көөрлер. Чамдык кижилер баштай черни биске арендага бээринге удурланып турган, биске болгаш бистиң тарылга шөлүвүске адаарган-даа турган болза, чамдыктары хүндүлеп көрүп турду. Бир гектар тарылга шөлүнүң аренда өртээ тодарадырының методиказын тып алыр айтырыг кончуг-ла берге шиитпирлеттинди. Экономика институдунуң сүмезин барымдаалай алгаш, областың агроүлетпүр комитеди бистиң шөлүвүстүң бир гектарынга-ла аренда дээш 700 рубльди онаар кылдыр албадады, чүге дээрге бистиң кылып турар ажылывыстың орулгазы улуг болган. Ынчаарга колхоз 1987 чылда бир гектарга онаалтыр 32 рубльдиң орулгазын алган болгай. Техника, гербицидтер болгаш өске-даа чүүлдерни тыптыпын алырынга улуг бергедээшкиннерге таварышкан бис.

Бистиң кооператививис биче-даа болза ёзулуг ажыл-агый. Чедишкиннинг ажылдаар дээр болза хөй чүүлдер херек: тудуг материалдары, кывар-чаар чүүлдер, металл дээш оон-даа өске. Ол чүүлдерни хостуг садпайн турар. Хөй чүүлдерни область организацияларының дузазы-биле тып ап турар бис. Ынчангаш мени янзы-бүрү чүүлдер сурагдап тывар кижи болу бердим.

Ажыл-херекти дидим сегирип алган бис. Ынчалза-даа келир үеде ажылывыс кандыг апарынга долу бүзүреливис чок, чүге дээрге көдээ ажыл-агый кооперативтеринге үндүрүг онаарып тодараткан, оларның кежигүннериниң эргезин көргүскен, экономика талазы-биле бот-тускайлаң чоруун, алган продукциязын хостуг садып-сайгарарын магадылаап аренда дугайында хоойлу чок боор турар.

Бо чылдың сентябрь 7-ле үнген «Известия» солунга бистиң өг-бүлевистиң чуруун көргүскеш, кооператививис дугайында улуг эвес чүүлдү бижээн чүве. Ооң соонда Киев областа чурттап турар Григоренко биске чагаа бижээш, мынча деп айтырган: «20 чыл хире болгаш канчап баарыңардан корттас силер бе?»

Чер арендазының өртээ колхозка эвес, а күрүнеге төлээр болза эки деп бодап турар бис. Чүге дээрге арендаторларның бедик орулгазындан хөй арыг орулганы ап эгелээш, колхозка азырадыкчы хөөннер тынтып келир, а чер дээрге күрүнениң өнчүзү-ле болгай. Ынчангаш чер ажыглалының дугайында хоойлу база негеттинип келген. Бистиң кооператививистиң хевири амгы үениң көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге кончуг таарыжыр деп санап турар бис, чүге дээрге ындыг хевир черниң ёзулуг ээзи мен деп бодалды тараачыңга берип турар.

Азырадыкчы хөөн тыптып кээриниң үндезини бистиң кооперативте чок. Кооперативтиң мындыг дизылыг хевиринге чүгле боттарының арга-шинээзинге, эртем-билиинге, күжүнге идегээр апаар. Бо хевирни хөй-хөй кижилер ажыглай бээр дээрзинге бүзүрээр бис. Бистиң кооперативке хөй кижилерниң болгаш чагааларының кээри ол дугайын херечилеп турар. Партия комитеттериниң талазындан улуг тайылбыр ажылын чорудары кончуг негеттинип турар, эртем-билиглиг болгаш хып дээп күш-шыдалдыг специалистер, ылаңгыя аныяктар бо ажылды сегирип алыр болза эки. Көдээге эде тургустунуушкуннуң салым-чолу дээш харысалганы бодунга алырындан коргар чорук ам-даа бар. Ажылдап алдынмаан шалың дугайында чугаалаар специалистерниң инициативазын көдүрериге, оларның ажыл-агыйны болурунга дузалавайн турар деп чугаалазымза, ында чажыт чок.

Ажыл-ишчи кижи, черниң хумагалыг ээзи болгаш бодунуң амыдыралын экижидип билир болгаш ындыг амыдыралды тургузуп алырынга өскеге дузалаарындан чажам дивес кижи — орус тараачынның ажыл-агыйжы мөзүүн чүгле аренда, чүгле ол катап тургузуп болур. Бистиң коданывыста, бис ону куруг турган черге тудуп алган бис, кожавыс Максим Федорович Фомин чурттап турар, ооң хары 85. Бистер мааа янзы-бүрү техниканы, эт-сеппи сөөртүп эккээривиске, бүгү назынында башкылап келген ол кожавыс, бистиң кандыг-даа чугаавыс, дилээвис чокка, ол бүгү эт-херекселдерни адырып аштааш, ээриилдерин дыңзыдып кагды. Ооң соонда оглунга мынча деп чугаалады: «Хынап көрем, ээриилдерни кошкак тыртып каан ирги мен бе?». 85 харлыг кырган безин ынчаар ажылдап турар. Мен оон айтырдым: «Максим Федорович, чүге-ле ажылдап турар силер?». «Бичии-даа бол, эде тургустунуушкунга киржикээл турар мен»—деп харылады.

Ам тудуг кылып эгеледивис. База бир кожавыс —1905 чылда төрүттүнген Георгий Владимирович хүннүң-не кээп дузалажып турар апарды. «Эх, чээрби чыл бурунгаар болган болза, силерниң-биле кады ажылдап көрген болзумза»— деп, ол үргүлчү чугаалап турар.

Чаа чүүлдү улус кайы хире хүлээп ап турар-дыр. Бис аңаа база өөрүп турар бис.

• • •

М. С. Горбачев В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салган.

• • •

Ол хүн М. С. Горбачев, чөвүлел хуралдың өске-даа киржикчилери Орёл районда XXII партсъезд аттыг колхозка чорааннар. Урицкиниң агроүлетпүр каттыжыышкынының XX партсъезд аттыг колхозунда Муцановтарның арендалыг өг-бүле фермазынга олар чорааш, ол-ла каттыжыышкынның «За коммунизм» колхозтуң партия организациязының болгаш баштаар чериниң ажылы-биле таныжканнар.

• • •

Орёлдуң кудумчуларынга область төвүнүң чурттакчылары-биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкыннары болгаш беседалары болган. Баштайгызы аэропортка болган. Михаил Сергеевичини «Янтарь» шак каттыжыышкынының, трикотаж фабриказының ажылчыннары, тудугжулар долганып келген. Чугаа кол чүүл дугайында, амгы үеде хөй миллион кижилерни сонуургадып турар чүүл дугайында, эде тургустунуушкунну канчаар дүргедедириниң партияның XIX конференциязының төлевилээн бүгү чүүлдерин долу хемчег-биле боттандырып чорударының дугайында болган.

Чугаалажып турган кижилерниң хөй санныг саналдарын, бодалдарын болгаш сүмелерин түңнеп, М. С. Горбачев мынча дээн:

Эштер, ам конференция ёзугаар чурттаар херек. Ол чүл дээрге дугуржуп алганывыс ёзугаар ажылдаары-дыр, бодаары-дыр, даартагы хүнче ынчаар көөрү-дүр. А чугула айтырыглар дугайында дугуржуп алганывыс билдингир болгай.

Силерниң көрүп, билип турарыңар ышкаш, реформа ындыг-ла белен эвес чорупп турар. Ол бистиң шуптувуста бодаңырын негээн. Бодунга бир янзы көөрүн негээн. Кым-бир кижи эде тургустунмайн турар, а мен шагда-ла эде тургустунуп алган мен деп бодавас херек. Чок, бис шуптувус эде тургустунар ужурлуг бис.

Областың партия организацияларында отчёт-соңгулдалыг кампанияның канчаар эртип турарын М. С. Горбачев сонуургаан. Аңаа мынча деп харылаан:

Солун-даа, идепкейлиг-даа, ак сеткилдиг-даа, бот-шүгүмчүлелдиг-даа, а чамдыкта хайымныг-даа. Ындыг ёзу-биле болуп эрткен районнарның партия конференцияларынга онзагай чүүл болуп турар болгаш улустуң бодап турары-биле алырга, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларының революсчу эде тургустунуушкунунуң стилинге дүгжүп турар.

М. С. Горбачев. Чуртка амыдырал ындыг болур ужурлуг. Бистиң-биле, социалистиг, күш-ажылчы ваң. Күш-ажыл кижизи бодун эки, бүзүрелдиг кылдыр эскерзин дээш. Социализмни мелчүүрүн оралдажырлардан, аңаа хууда ажыын бодап чыпшынганнардан арыглаңыр херек. Күш-ажылчы коллективтерге бот-орулга-чарылга, реформа, бот-эргелел дамчыштыр, партхуралдарга ындыг байдалдарны дамчыштыр, Советтерге политиктиг реформалар дамчыштыр чоннуң каяа-даа бүгү херектерни бодунуң холунга ап алырын чедип ап болур бис.

Беседаларның бирээзиниң үезинде М. С. Горбачев аъш-чем продуктулары-биле хандырылгада херектиң байдалын сонуургаан.

Үн. Сүт продуктуларында чедишпес чүве чок, күш эъди, дагаа чуургалары үзүктел чок.

М. С. Горбачев. Ындыг болганда продуктулар-биле хандырылга мурнундагызындан чүү-даа болза эки ышкажыл?

Үн. Элээн эки.

М. С. Горбачев: Бис ол айтырыгларны онзагайлап тургускан бис. Аъш-чем —бирги ээлчегде, оон соонда чуртталга бажыңнары, барааннар болгаш медицина. Хамыктың мурнунда ол айтырыгларны көдүрүп үндүрер дээш ылаптыы-биле кызып ажылдаар бис. Ол эң-не берге. Оон ыңай чуртталга бажыңнарының дугайында айтырыгны шыңгыы көөр херек. Бир шагда чуртка Орёлдуң чуртталга бажыңнарын тудар талазы-биле үзүктел чоп, силерниң дуржулганарны өөренип көрүп, силерге деңнежип турган болгай...

Үн. Амдыызында чуртталга бажыңнарының талазы-биле берге. Ындыг үе турган, ол дугайын ам ыттавастаап, чуртталга бажыңнарын үзүктел чок тудуп турганывысты аап.

М. С. Горбачев. Орёлда чыл санында чеже чуртталга бажыңнарын тудуп турарыл?

Үн. Орёлдуң үзүктел чогунуң үезинде чижек-биле 185 муң дөрбелчин метрни тудуп турган. Ам 200 муң дөрбелчин метрни тударын пландап турар бис. Мурнунда 130 муңга чедир кудулаан. Амгы үеде 200 муң дөрбелчин метр чедир көдүрүп турар бис.

М. С. Горбачев. Чүү болу бергенин билир силер бе? Кым-бир кижи бисти чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирер талазы-биле улуг деңнелге чеде берген бис деп түңнелге келген. Ындыг турган. Бис шынап-ла, чуртталга тудуунуң хемчээлиниң талазы-биле делегейге бирги черни ээлеп турган бис. А оон соонда доктаан туруп алган бис. Хөй чурттар бис чаңгыс черге таптап турувуста бисти мурнай берген. Бис ам темпилерни дүргедедип эгелээн бис. Бо беш чылдың иштинде бир чылды ойлап аптар бис деп бодаар мен, а беш чылдың иштинде алды чылдың программазын шиигээдип аптар бис. Ам безин бистиң хемчээлдеривис болгаш темпилеривис ындыг. Тудугнуң бүгү хевирлерин: хуу-даа, кооперативтиг-даа, чер-черниң-даа, аныяктарның-даа кириштирип турар бис... Оон ажыл-херек чорупп турар апарган.

Үн. Ол эки-дир. Ынчалза-даа шынарны база өстүрер херек.

М. С. Горбачев. Чугаа чок. Оон өскээр таарышпас. Багай шынар — ол база-ла карак чаар чоруктуң бир хевири-дир.

Үн. Михаил Сергеевич, айтырыг салып болур бе?

М. С. Горбачев. Ийе.

Үн. Мээң өөнүүм партия органнарында ажылдап турар. Кажан-даа келиринге, ол үргүлчү ажылда болур, а шалыны мээң заводта ап турарымдан эвээш. Аңаа немеп бээр бе?

М. С. Горбачев. Партажылдакчылар хөйнү ап турар деп чугаалар хөй турган. Мен силерге мынча деп чугаалаар мен: партияга хамаарыштыр чүл дээрге, мында хөй чүүл өскерлип турар, силер ону партия организацияларындан, райкомнарның ажыл-чорудулгазындан билип турар силер. Бис ам аппаратты эвээжедип турар бис. Хосталы берген акша-хөреңгини төлевириниң деңнелин бедидеринге ажыглаар. Партия ажылынга, силерниң заводтарга, ажыл-агыйларга кылып турарыңар ышкаш, бедик мергежилдиг, дуржулгалыг, бижиик-билиглиг кижилерни алыр дээш аап.

(Уламчызы 3-кү арында).